

LA CUSTÒDIA MAJOR DE LA SEU DE XÀTIVA

LA CUSTÒDIA MAJOR DE LA SEU DE XÀTIVA¹

Mariano González Baldoví
1997

LES CUSTÒDIES DE LA SEU

En origen, les custòdies eren objectes litúrgics destinats a reservar el Santíssim dins l'església i a donar la comunió als malalts fora d'ella, però no mai a mostrar-lo o manifestar-lo públicament. Per això, els exemplars primitius eren de dimensions menudes, adoptaven l'estructura de receptacles tancats en forma de caixa, arqueta o píxide, i es deien "custòdies" o "sacraris".

El document més antic que esmenta les custòdies de la Seu és la visita pastoral de 1402, que deixa constància que aleshores es guardaven en la sagristia de l'església: *"Deinde, autem idem domibus vicarius visitavit sacristia dicte ecclesie, et invenit eam bene ornatam cappis, vestimentis sacerdotalibus, IIIor crucibus argenteis, duabus custodiis argenteis, septem calicibus et patenis."*² Més tard, la utilització diària dels objectes de la col·legiata destinats a la comunió i als combregars dels malalts va generar el costum de que estigueren a càrrec dels sacerdots dedicats a la cura d'ànimes, i, posteriorment, a la de guardar-los en una capella específica³ separats dels altres objectes de la sagristia que empraven els canonges, o que es feien servir en determinats dies, com ara, els reliquiariis de sants, la Vera Creu, el calze del Dijous Sant, etc. Així figura als inventaris que es diuen "Béns i joies de la cura" o "Roba de la cura de la Seu i joies", el més antic dels quals és el de 26 de juny de 1518. Aquest inventari deixa constància que els canonges, seguint la pràctica i les ordenacions de la col·legiata, lliuraren a mossèn Pere Porta i mossèn Bertomeu Pons diverses joies i utensilis, i entre ells: *"Una custòdia gran d'argent ab una crehueta d'argent pera damunt dita custòdia, per a portar lo Corpus fora l'església als combregars"* i *"Una custòdia d'argent chica*

¹ Article publicat en *Papers de la Costera* n° 11. Pp. 114-145.. Xàtiva, abril de 1998

² Visita pastoral de 1402, publicada per CÀRCEL ORTÍ, Milagros i BOSCA CODINA, José Vicente. *Las visitas pastorales en la diócesis de Valencia al final de la edad media* (s. XIV-XV). València 1996, pp 356 i 357.

³ A l'inventari de 1628, les custòdies de combregar figuren relacionades "en lo Sacrari de la Capella del Papa", i no en la sagristia. *Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía*. Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva (AHCX). Folis 260 i següents.

pera quan van fora ciutat a combregar.”⁴ L’inventari de 1538 les descriu en termes molts semblants, mentre que el de 1548 diu que la custòdia gran estava rematada per una creueta sobre una espiga feta de nou.⁵

Com a conseqüència de les disposicions pontifícies de principis del segle XIV encaminades a fomentar el culte de l’Eucaristia a través de la seua exhibició pública, les esglésies varen tenir que improvisar un objecte capaç de permetre la visió de la Forma Consagrada, i això donà lloc, en un primer moment, a l’adaptació de copons, reliquiaries i píxides als que afegiren vericles o virils en la part superior, i més tard a la fabricació d’objectes específics,⁶ com les custòdies processionals de diferents tipologies i els ostensoris de sol, dissenyats i construïts ex-professo. Són les que impròpiament es diuen “custòdies”, quan en realitat són ostensoris o manifestadors.

Al segle XVI, en la Seu de Xàtiva hi havia un manifestador per mostrar el Santíssim en les funcions de la confraria de la Minerva, el qual, per la descripció de l’inventari de 1584, sembla ser una de les custòdies de combregar esmentades anteriorment, reformada com a ostensori: “*Una custòdia chica ab son peu de argent y damunt una creueta ab un crucifí, tot de argent daurat ab sos vidres que es nomena araceli, pera traure lo Sant Sacrament los tercers diumenges*”.⁷ En 1615, la mateixa custòdia havia experimentat una notable variació, puix li havien substituït el peu original per altre amb les armes dels Martí que abans pertanyia a un *Lignum Crucis* d’argent, cristall i perles, probablement regalat pel cardenal Bertomeu Martí. La modificació es veu amb claredat si comparem la descripció de l’inventari anterior amb la del de 1628: “*Una custòdia chica de argent sobredaurada ab son vericle per a tenir lo Sant Sacrament los terçers diumenges y del peu de aquella ixen dos àngels ab ses ales y té en lo dit peu les armes dels Martins y una creueta de argent llevadissa ab un crucifissi, la qual se posa damunt dita custòdia.*”⁸

⁴ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Folis 296 i següents.

⁵ El text de l’inventari de 1548 diu així: “*primo, una custòdia gran d’argent, dins la qual hi ha una capseta de argent per a portar lo Corpus Domini als malalts, ab una creu de argent daurada, ab un crucifí per a la spiga de dita custòdia feta de nou*”. I tenint en compte que no hi ha puntuació, segons posem o no posem una coma abans de “feta de nou”, s’entén que era nova la custòdia o només l’espiga. Tanmateix, hem triat la segona possibilitat per tal com la descripció de la custòdia és quasi idèntica a la dels inventaris de 1518 i 1538.

⁶ Veure TRENS, Manuel. *Las custodias españolas*. Barcelona, 1952. pp 23 i 24.

⁷ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Folis 208 i següents.

⁸ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Folis 260 i següents.

La quarta custòdia de la Seu que coneixem, i primer manifestador que es va fer nou com a tal, excepte la custòdia major, és l'encomanada a Eloi Camanyes en 1589 junt a un encenser i una imatge de Sant Sebastià.⁹ Es tracta d'una magnífica peça manierista desapareguda el 1936, que Sarthou, desconexedor de l'època de Camanyes que ací transcrivim parcialment, nomena sempre com a *Lignum Crucis*, quan en realitat tingué un ús doble, el de reliquiari i el de manifestador.

En aquesta ocasió, amb la finalitat de minorar el cost de dit reliquiari, els canonges lliuraren al famós argenter diversos objectes trencats, vells o retirats, entre els quals figura la custòdia menuda “de portar lo Sant Sacrament secret”,¹⁰ que va ser substituïda per altra, perquè, al mateix inventari de 1628 en el que entre els objectes de la sagristia es relaciona la custòdia dels tercers diumenges, continuen anotant en la capella de la comunió dues custòdies, una “per a dins la iglésia i l'altra més chica que és per a de fora, per als malalts.”¹¹

En 1639, la custòdia dels tercers diumenges estava feta malbé, segons l'anotació existent al marge de la pàgina on la descriuen, en la que indiquen que calia fer un contraviril, “aderesar la custodia por parte de dentro”, canviar-li un vidre trencat, i fer un peu nou “de manera que esté seguro” aprofitant l'argent del peu vell, és a dir el que tenia sis escuts de la família Martí.¹² Probablement la previsió no es va dur a efecte, atès que en 1646, quan inventariaren per primera vegada una nova custòdia de la Minerva feta per l'argenter de València Josep Eva, registraren que per fer-la s'havia fos la custòdia vella dels tercers diumenges.¹³

⁹ “Ego, Alodius Camanyes, argenterius civitatis Valentie habitatorii, gratis et scienter, etc. confiteor et in veritate recognosco, me habuisse et recepisse (...) centum sexaginta septem libras monete regaliū Valentie in pecunia numerata, et ab alia parte, quasdam petias argentii detruncati, valentes triginta tres libras dicte monete, quas omnes ducentas libras habui et recepi et confiteor habuisse et recepisse ad opus faciendi et construendi vidiculum sive custodiam Sanctissimi Sacramenti, et Lignum Crucis dicte sedis civitatis Setabis...”. AHCX. Determinaciones antiguas... Folis 304 al 308.

¹⁰ AHCX. Determinaciones antiguas... Folis 222 i següents. Un poc més avant, el mateix document torna a esmentar la custòdia desfeta: “Item, se sacó un cofresito de madera en el qual avia una custòdia pequeña antigua de plata, en el qual solian antiguamente llevar el Santísimo Sacramento secretamente a los enfermos. Deshízose para los reliquiarios”.

¹¹ AHCX. Determinaciones antiguas... Folis 260 i següents.

¹² AHCX. Determinaciones antiguas... Folis 272 i següents.

¹³ “Item una custòdia pera el Santíssim en los tersers diumenges, la qual feu Joseph Eva, plater de València, per preu de sent y trenta lliures. És lo peu de la custòdia de bronce y tot lo demás plata, y tota ella sobre daurada, fen-se de la custòdia vella que servia abans pera el Santíssim y de uns collarets de or y presentalles de la Custòdia Major, com és de veure ab acte rebut per Jaume Cabanes, notari, en (en blanc en l'original) del any 1646. Mes, per no aver prou pera pagar les sent y trenta lliures, se li entregà una cadena de or y unes perles fines de una pau, y lo restant se li pagà de acapte de les relíquies ab tres lliures sis sous y quatre que donà mossèn Joseph Tomàs, prestador de les administracions que colecta”. AHCX. Text pertanyent a un inventari sense data, redactat entre 1649 i 1661. Determinaciones antiguas... Folis 339 i següents.

Aquesta custòdia barroca de la confraria de la Minerva, també desapareguda, era de les de sol, i està representada al centre del quadre *Altar mayor de la Colegiata de San Felipe durante los terremotos de 1748* que es conserva al Museu de l'Almodí. Ignorem quan va desaparèixer.

Custòdia de la Minerva de la Seu de Xàtiva, obra de l'argenter de València Josep Eva, 1646. Foto J.M. Calabuig

Custòdia de la Minerva de la Seu de Xàtiva, regalada pel canonge de València Josep Blanch Dongo, natural de Xàtiva. Obra de 1774 d'Esteve Bonet i Bernat Quinzà, Foto Sarthou. AMX.

La darrera custòdia de la Seu de la que tenim notícia és l'encomanada pel canonge de la catedral de València Josep Blanch, la qual es va destinar també a l'ús de la confraria de la Minerva. El model en fusta va ser tallat en 1774 per Esteve Bonet, i l'execució en argent la va dur a cap l'argenter xativenc Bernat Quinzà.¹⁴ Va desaparèixer en 1936.

¹⁴ La primera notícia impresa d'aquesta custòdia apareix en la pàgina 28 de l'obra *Biografia de D. José Esteve Bonet, escultor*, escrita pel seu parent José Vicente Martí Mallol i publicada en Castelló en 1867. Més tard, Sarthou la va publicar en diversos treballs seus, sense relacionar-la mai amb Esteve ni situar-la cronològicament. La informació

ANTECEDENTS DE LA PROCESSÓ DEL CORPUS DE XÀTIVA

La festa del Corpus va ser instituïda per Urbà IV l'any 1264, però la seua celebració no es va generalitzar sinó arran de les disposicions publicades pel pontífex Joan XXII el 1317. Les primeres processons del Corpus conegudes a les terres de la Corona d'Aragó són les de Vic i Barcelona en 1320, a les quals seguiren poc després les de Perpinyà, Lleida i Tortosa. La de València començà a celebrar-se en 1355 per disposició del bisbe Hug de Fenollet, i la de Morella en 1358.¹⁵ Pel que fa a la de Xàtiva, la notícia més antiga que coneixem apareix en les ordenacions de la Confraria de la Vera Creu de Xàtiva ratificades per Pere el Cerimoniós en 1381, en les quals es concedeix als seus confreres i confreresses el privilegi d'acompanyar *“lo cors preciós de Jhesucrist a la professó ab sos ciris en les mans lo dia Corpore Christi, et que sien portats davant aquell quatre o sis brandons encesos...”*.¹⁶ En dites ordenacions s'afirma també que havien estat aprovades ja per la reina Leonor el 21 d'octubre de 1333 i que des d'aleshores la confraria havia estat dotada de molts altres privilegis, de manera que per causa del temps transcorregut convenia “variar e mudar, crèixer e corregir als dessusdits capítols.” Ara bé, com desconeixem el text original aprovat per dita reina, no podem saber si el privilegi de processonar els confreres de la Vera Creu immediatament davant de la custòdia figurava ja als estatuts de 1333, o es va concedir amb posterioritat, i, per tant, no és possible ajustar la data de l'inici de la celebració de la processó del Corpus en Xàtiva.¹⁷

més completa és la que Antonio Igual Úbeda va extraure del “Libro de la verdad”, i publicar en València en 1971 en *José Esteve Bonet, imaginero valenciano del siglo XVIII*. El disseny original fou inclòs en l'exposició que sobre la Seu de València, on es conserva, va organitzar en 1996 la Conselleria de Cultura, tot i que l'autor del catàleg no s'atreu a afirmar que és el model de la peça, (Vegeu GAVARA PRIOR, Joan J. *La Seu de la Ciutat*. València 1996, pp 200 i 201), cosa que és segura, no només per la correspondència entre el disseny i l'objecte real, sinó perquè consta la donació feta a la Seu de Xàtiva pel canonge Blanch en 5 de juny de 1774 en el llibre d'actes capitulars de la Seu. SARTHO CARRERES, Carlos. *Datos para la historia de Játiva*. Xàtiva s/a, posterior a 1939. Volum V, p. 81.

¹⁵ ALEJOS MORÁN, Asunción. *La eucaristía en el arte valenciano*. València, 1977. Volum I, pp 32-38 i 49, respectivament.

¹⁶ Els estatuts de la confraria de la Vera Creu de Xàtiva varen ser publicats per Bofarull el 1876 al volum XL de la seua *Colección de documentos inéditos de la antigua Corona de Aragón*. Nosaltres hem pres el text de l'article d'AGUSTÍ VENTURA CONEJERO, “Ordinacions de la confraria de la Vera Creu de Xàtiva. Introducció i comentaris”, publicat en *Papers de la Costera* nº 5. Xàtiva, 1987, p 222.

¹⁷ En 22 de març de 1559, Martí Pardo, ciutadà, prior de la confraria de la Vera Creu per a eix any, Jaume Sant Ramon, majordom i jurat, i Vicent Guitart, canonge i majordom, en nom de Perot Domènech, notari racional de la confraria, comparegueren davant el capítol de la Seu per fer valdre el privilegi atorgat per Pere IV -que exhibiren-, la qual cosa fa sospitar que havia deixat d'acomplir-se. AHCX. *Determinaciones antiguas...* Folis 141-143. És interessant constatar el fet que en recolzament de la seua petició esgrimiren el privilegi de 1381 que recollia tots els privilegis anteriors i no específicament el de processonar davant la custòdia. No obstant això, considerem que no és prova inequívoca de que dit privilegi fos nou, concedit pel mateix Pere IV, perquè podria ser que s'hagués extraviat l'original, o que convinguera fer valdre el darrer de tots, per tal com el ratificava i validava.

El ben cert és que en alguna data indeterminada del segle XIV, sempre abans de 1381, s'instaurà en la nostra ciutat el costum de traure el Santíssim en processó. Cal pensar que a partir d'aqueix moment hi hauria una exigència de disposar d'un objecte litúrgic que permetera l'exhibició de la Forma, i per tant, que el rector de la parròquia de Santa Maria¹⁸ procurara subvenir dita necessitat. En qualsevol cas, la primera custòdia que es feu servir en la processó hagué de ser una de les esmentades a la visita pastoral de 1402, perquè no es nomena cap altra custòdia en les dependències de l'església de Santa Maria, però és possible que en el temps que va des que s'inicià el costum de fer la processó del Corpus al de la fabricació de l'actual custòdia n'hi haguera més d'una destinada a dita processó.

DESCRIPCIÓ DE LA CUSTÒDIA MAJOR DE LA SEU DE XÀTIVA

La Custòdia Major de la Seu de Xàtiva pertany al tipus de retaule. Té una peanya sisavada mixtilínia sobre un podi calat, la part superior de la qual està ornamentada amb temes eucarístics en el lloc on el peu original perdut tenia quatre esmalts de motius desconeguts. La canya és de tres cossos hexagonals: el primer, de perfil convex-còncav amb pinacles enroscats i calats; el segon és un nus arquitectònic de finestrals conopials amb traceria, gablets, pinacles i cards, i el superior està format per dos tambors de finestres coronelles emmarcades per pinacles. Sobre aquest darrer recolza un permòdol d'on ixen les nervadures de la base de la galeria inferior del temple.

El temple és també de planta mixtilínia amb la part inferior voltada per un ampit calat, pinacles i gàrgoles zoomorfes a les arestes, i té al mig una platabanda nova on descansa l'araceli format per tres cercles concèntrics, el primer dels quals o interior correspon a l'araceli gòtic i els dos exteriors de caps querubins alternats amb flors, són un afegit d'època renaixentista. A un i altre costat hi ha dos àngels tinents en actitud de sostenir l'araceli, fets per Pere d'Avendanyo en 1633. De l'ampit de temple ixen quatre pilars o cossos arquitectònics amb finestretes calades i columnetes adossades, els quals sustenten un dosser de voltes nervades en estrela de sis puntes, traceria amb pinacles, dracs i *putti*, vorejat de fina cresteria flordelisada. Sobre la volta del dosser s'eleven tres torres amb tres tambors calats, finestrals, conòpies, pinacles i cards, rematades per

¹⁸ La parròquia de Santa Maria de Xàtiva va ser erigida en col·legiata en 1413 pel pontífex Benet XIII.

xapitells, també calats, amb un floró als laterals, que són posteriors, i una creu llevadissa la central.

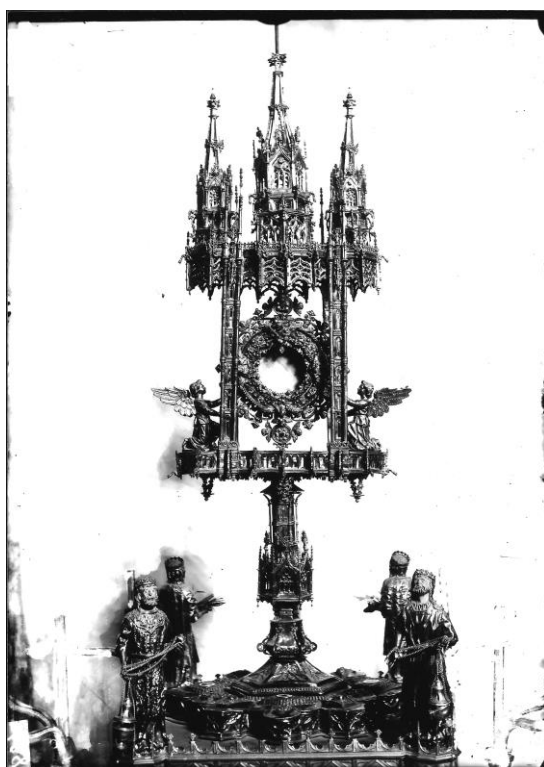
Al voltant del peu i exemptes hi ha quatre figures corpòries de profetes coronats i vestits de dalmàtica, dos d'ells marcats amb punxó de València, que porten a les mans símbols eucarístics i encensers en substitució dels rètols originals que ara fan de peanyes.

ESTUDI COMPARATIU AMB ALTRES CUSTÒDIES SEMBLANTS

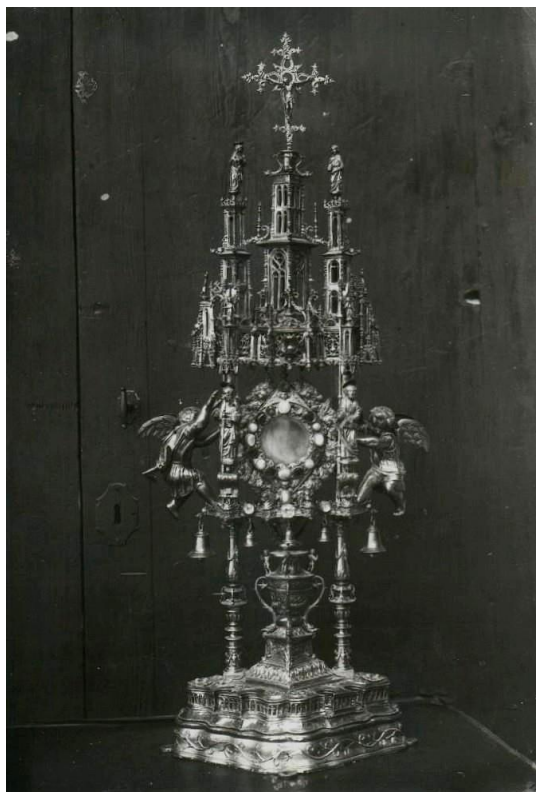
Dins la tipologia de custòdies de retaule o xiprer només es conserven a l'antic regne de València quatre exemplars: les de Xàtiva, Borriana, Vila-real i Sant Agustí de València, i, a més, coneixem per fotografia la d'Ontinyent, desapareguda el 1936. Però en la nostra opinió, degueren haver-ne moltes més, de les quals no ens han arribat ni imatges ni notícies. I això, per diverses raons. En primer lloc, perquè la tipologia de les cinc custòdies està molt evolucionada: peu mixtilini ressaltat per un sòcol, canya prismàtica amb un nuc arquitectònic -excepte la de Vila-real-, cos del manifestador eixamplat respecte del dels reliquiariis tubulars del que prové, i uns dossers acabats en xapitells calats. Però sobre tot perquè els elements constructius, manllevats de l'arquitectura gòtica i subvertits de manera inversemblant, han estat emprats amb un virtuosisme tècnic tan extremat, que l'estretament del coll de la canya, convertit en el punt on recolza un templet vertical en un equilibri inestable, va obligar, després d'acabades, a reforçar amb àngels i balustres el cos principal de les custòdies de Vila-real, Ontinyent i Sant Agustí. És per això que pensem que les cinc custòdies valencianes són el resultat d'un llarg procés d'assaig competitiu entre els diferents argenteres, i no cinc peces excepcionals aïllades.

La custòdia de Xàtiva és la major de totes, 165 x 48 cm, front als 110 x 45 cm de la de Vila-real, als 71 x 28 cm de la de Borriana i als 84 x 50 cm de la de Sant Agustí.¹⁹ La diferència de dimensions entre la de Xàtiva i la de Borriana, que són d'estructura molt semblant, va permetre a l'autor de la primera conservar una proporció més adient entre la grossària i l'altura dels pinacles, i entre les traceries calades i la secció dels mainells. El conjunt, doncs, queda en la primera més airós i en la segona més massís. També l'artífex de la de Xàtiva va emprar els pilars sustentants més atrevits: mentre els

¹⁹ Desconeixem les mides de la desapareguda custòdia d'Ontinyent.

Custòdia de Borriana. Foto Sarthou. AMX Custòdia Major Seu de Xàtiva. Foto Sarthou. AMX

Custòdia de Sant Agustí de València. Foto Sarthou Custòdia d'Ontinyent. Foto Sarthou. AMX

de les altres custòdies són de secció quadrada per conferir seguretat, aquells només estan formats per una planxa calada per un finestral, reforçada a una i altra banda de l'anvers per columnetes de secció redona. Però aquest virtuosisme tècnic no deixa de ser una incoherència arquitectònica, com també ho són els tambors prismàtics intercalats en les claraboies del xapitell central. Altres diferències notables són: la planta del balcó i del dossier, més complex en les de Xàtiva, Borriana i Sant Agustí i de major simplicitat funcional en les d'Ontinyent i Vila-real; la distinta proporció de les agulles respecte dels xapitells, menor en la de Borriana, i excessiva en les d'Ontinyent i Vila-real, les quals, per no estar calades, més semblen pinacles que agulles.

També és distint el tractament ornamental de les columnes, perquè mentre els dossierets que adornen les columnes de les altres custòdies conservades formen part de l'estructura arquitectònica, els quatre dossierets de la custòdia de Xàtiva són uns elements discordants, mancats de les peanyes respectives, i afegits posteriorment a les columnes. I són discordants perquè no es poden considerar tals dossierets, sinó una mena de caputxes construïdes amb trossos soldats de pinacles i de cards, potser d'altres peces. La seua presència en unes columnes formalment no preparades per a rebre-les sembla forçada per la necessitat de col·locar sengles imatges procedents d'alguna donació, o amb més seguretat, d'algun reliquiari desfet, el mateix d'on provindrien els pinacles i els cards. Dites imatges serien la Magdalena, Santa Bàrbara i el Sant Miquel, totes d'or massís, que als inventaris figuren sobreposades als fermalls redons que hi ha als extrems superior i inferior de l'araceli, i una quarta que degué desaparèixer. La col·locació i el posterior trasllat de les figuretes degué produir-se en la primera meitat del segle XVI, perquè en 1560 ja no estaven sota els dossiers.

Per últim, la de Xàtiva té al peu quatre figures exemptes, disposició que no trobem en cap altra custòdia valenciana ni espanyola. És cert que hi ha custòdies medievals enriquides amb representacions icòniques de personatges de l'Antic Testament, però aquestes solen ser de foneria, no de planxa repussada i cisellada com les de Xàtiva i, sobre tot, estan incorporades a l'arquitectura del manifestador i guarden una relació de proporció amb la fornícula, espai o element arquitectònic per al que foren fetes. Els profetes de la custòdia de Xàtiva són uns personatges de mides i col·locació arbitràries, i d'impossible justificació estructural o compositiva, però de gran emotivitat plàstica.

LES MODIFICACIONS QUE EXPERIMENTAREN ELS PROFETES

La insòlita disposició de les figures dels profetes, sense paral·lel en l'art espanyol, és, al nostre entendre, una prova de que són un afegit lleugerament posterior a la fabricació de la custòdia -cap a 1500 segons el disseny del punxó de València amb el que estan marcats-, perquè, si s'haguessen fet alhora, aquella hauria adoptat una estructura a propòsit o una tipologia distinta.²⁰ Però a més a més, mentre al primer inventari conservat, és a dir, el de 1560, la custòdia es descriu com “tota blanca” excepte l'araceli, els quatre profetes apareixen ja “ab los cabells y barbes daurades”, el que reforça la nostra hipòtesi que es varen afegir a una custòdia que ja estava feta, perquè no seria lògic que uns elements secundaris estigueren daurats d'origen quan l'estructura principal no ho estava. Els profetes experimentaren diverses intervencions, però romangueren sempre al peu de la custòdia com un tot indestruïble. Al segle XVII figuren daurats completament, segons l'inventari sense data però redactat al voltant de 1639, i molt més tard, en el de 1771, amb els braços, colls i mans encarnats, encarnadura que es degué dur a efecte després de 1755, any del darrer inventari en que no anoten aquest detall.²¹

És interessant comparar els successius inventaris, perquè no sempre reflexen la realitat dels fets. Ho hem pogut comprovar en el cas de les corones i en el dels filacteris amb el seu nom, que cada profeta portava a les mans. En 1615 les corones de dos dels profetes ja estaven trencades,²² un dels fragments s'havia perdut i l'altre l'havien guardat en una caixeta. En el de 1628 anotaren que el tros que hi havia en la caixeta l'havien donat al racional de la ciutat, Tomàs Navarro, junt a altres peces d'argent i als “títols que tenien dits prophetes en les mans”,²³ però l'encarregat de redactar el següent inventari en 1632 no va fer la comprovació i va copiar de nou que el fragment d'una de les corones estava guardat en una caixa i havia estat lliurat a Tomàs Navarro. Els inventaris posteriors no tornen a relacionar els filacteris o títols que identificaven cada personatge, que, no obstant, s'han conservat fins avui fent de base o peanya de cada

²⁰ Només hi ha que llegir la fotogràfica descripció de la custòdia del Corpus de la Catedral de València que en 1767 va fer Josep Teixidor en *Antigüedades de Valencia*, per comprovar la perfecta interacció entre l'arquitectura i l'escultura que es dona en una obra feta tot d'una.

²¹ Resulta un poc estrany que no tingueren també policromats els rostres. Potser fos un oblit del redactor. Veure *Copia de escritura de inventario de los bienes, alhajas, ornamentos, reliquias, ropas y demás, pertenecientes a la sacristía de la Insigne Colegia Iglesia de esta Ciudad de San Phelipe, según dentro está*. AHCX. Inventari solt i sense signatura de l'any 1771.

²² AHCX. *Determinaciones antiguas*.... Folis 239 i següents.

²³ AHCX. *Determinaciones antiguas*... Folis 260 i següents.

profeta, però estan tan desfets i fragmentaris que no és possible desxifrar els textos més que parcialment.²⁴

Els quatre profetes o reis de la Custòdia Major de Xàtiva. Fotos Paco Alcántara 1993

²⁴ Les successives modificacions de les peanyes en les que estaven clavats els profetes destruïren la vora inferior de la planxa d'argent de les figures, pel que al segle passat decidiren reforçar-la amb els rètols que duïen en les mans, substituïnt-los pels encensers, les espigues i les fulles de vinya. Avui encara es pot llegir en un d'ells: "Aron profeta amadors?...", en altre, "David, rex et profetam est" i en un tercer, "Profetam et sacerdos?...". El quart és il·legible.

LA MODIFICACIÓ DE L'ARACELI I DE L'ALTURA DEL DOSSER

Gràcies a les notícies aportades per les actes del capítol eclesiàstic, pels inventaris i també per altres documents de la Seu, podem seguir bastant bé les alteracions que va experimentar la custòdia al llarg del temps. Una de les modificacions més paleses és el recreixement de l'araceli amb dos cercles concèntrics de caps de querubins, afegit que nosaltres hem relacionat amb la donació efectuada en 1539 de cert número de perles i de balaixos, atès que en els inventaris aquestes pedres apareixen col·locades en la vora exterior de l'araceli.

El llibre de *Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía* recull el rebut de 1539 de la donació feta pel cavaller Perot Roca i la seua muller Jerònima Agustina, els quals, “*per la molta devoció que tenen al Sacratíssim Cors preciós de Nostre Senyor Déu Jhesu Christ i honor i augment del Sant Sacrari i custòdia i Sacrari o ara celli de la custòdia, donaren i feren donació al dit reverend capítol i canonges presents, setanta set perles molt belles i fines i setse balaxos fines i fins que tenen, per a la dita custòdia i aracelli de aquella.*”²⁵

El text sembla tenir dues lectures: d'una banda, podem pensar que aquest matrimoni va fer una aportació de perles i pedres precioses just en el moment que estava ampliant-se l'araceli, per tal que s'incorporaren a ell. D'altra, podem interpretar que un regal tan valuós mogué a plantejar-se la conveniència de fer-ne un nou, per raó que l'antic era massa menut per acceptar tant d'afegit. Respecte de la primera possibilitat, considerem que és molt improbable que el sacrista o el racional de la Seu ometeren una referència tan important com seria el fet que en el moment de la donació estava treballant-se la peça, o que el donatiu es destinava a l'araceli que es faria tot seguit, quan als inventaris són tan freqüents les al·lusions a objectes fets de nou i les interpolacions de notes relatives a comandes.

Considerem la segona possibilitat com a més versemblant. És a dir, que Perot Roca i la seua muller Jerònima feren una donació per a major ornat de l'araceli original, ja fet i en ús. No altre significat cal donar, al nostre entendre, a les paraules “*augment del Sant Sacrari i custòdia i Sacrari o ara celli*”. En qualsevol cas, aquest nou araceli

²⁵AHCX. *Determinaciones antiguas...* Foli 297 V. En cap document dels que es nomena a la muller de Pere o Perot Roca, a qui pertanydrien les joies donades, per exemple en els baptismes de xiquets als que apadrina, figura el seu cognom, sols “Jerònima” o “Jerònima Agustina”. En “Anotación de los bienes de la iglesia parroquial de San Pedro”, que es troba dins l'expedient *Manifiesto de Comunidades del año 1800* del lligall 631 de l'Arxiu Municipal de Xàtiva (AMX), es registra un cens de 78 lliures carregat per Jerònima Faus de Roca en 1583, però la data tan tardana ens fa dubtar si es tracta de la mateixa persona.

figura descrit ja bàsicament igual a com el coneixem en l'actualitat al primer inventari conservat, que és de 1560.²⁶

La donació de les setanta set perles i els setze balaixos tingué unes conseqüències determinants en la custòdia, perquè pensem que va ser el motiu pel qual calgué ampliar l'araceli amb la finalitat que caberen tantes perles i pedres. Per complir el desig dels donants, l'argenter, que fins ara ens és desconegut, va suprimir els raigs o remats que tinguera l'araceli original i va afegir els dos cercles concèntrics de cabets de querubins, de manera que augmentara el perímetre del disc i així poder col·locar a la vora, sobre els caps angèlics i sobre els botons o capolls intercalats, una corona de cinquanta quatre perles i setze balaixos. En aquesta disposició apareixen en els inventaris de 1560, 1569 i 1572, tot i que les descripcions són més explícites a partir del de 1584: *“Item, en lo araceli, lo qual va dins dita custòdia, daurat, en lo qual, per lo entorn den mig que va més afora, y ha cinquanta quatre perles ab setze balaxos”*.²⁷ Es tracta, sens dubte, dels setze balaixos i de cinquanta quatre de les setanta set perles donats per Perot Roca i la seua muller.

Però com el desmesurat creixement de l'araceli hauria impossibilitat la seua extracció de l'espai definit per la galeria, el dosser i les quatre columnes, hagueren de prendre's diverses soluciones complementàries, d'acord amb les necessitats. En primer lloc, es varen tallar les quatre cossos arquitectònics que feien de columnes i per fer-los més alts s'interpolà a cadascun un mòdul arquitectònic amb la seua finestra calada. A més a més, es tallaren la cresteria i els pinacles de l'ampit de la galeria. La cresteria, molt després, s'aprofità per substituir les corones trencades dels profetes,²⁸ i els pinacles es soldaren sobreposats a la part inferior restant de cada pinacle tallat. La solució emprada permetia la manipulació de l'araceli, però a costa de mutilar la custòdia i de deixar-la amb una altura desproporcionada que incrementava el sangoleig i, per tant, posava en perill la integritat de la peça.²⁹

²⁶ AHCX. “Inventari de les joies y bens de argent, brodat, seda y altres de la Sacristia de la Seu de Xàtiva”. *Determinaciones antiguas...* Folis 152 i següents.

²⁷ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Folis 208 i següents.

²⁸ Les quatre corones que hem conegut estaven senceres i fetes amb peces iguals a les de la cresteria del balcó on s'assenta l'araceli. Degueren posar-les al segle passat.

²⁹ Bé cap a 1900, bé en una època desconeguda, la custòdia es va partir pel punt més feble de l'estructura, és a dir, el coll superior del peu, en la zona situada immediatament abans d'obrir-se en les nervadures figurades que sostenen la galeria o tribuna on descansa l'araceli. La reparació, molt mal resolta, és visible encara.

Potser fou l'excessiu moviment que acusava el dosser arran de la modificació, el que va forçar una nova intervenció per baixar-lo de nou, amb la finalitat que no patiren tant els espàrrecs inferiors de les columnes i les camises en les que encaixaven. Però no escurçaren de la part baixa, sinó que tallaren la xambrana i la cresteria pel lloc on s'enganxaven les quatre columnes, de manera que varen quedar formant un escaló que trencava la continuïtat d'una i de l'altra, i per reforçar encara més, llevaren els dosserets postissos que hi havia a la part inferior, buits des de feia molt de temps, i els sobreposaren al punt d'unió entre les columnes i el dosser gran. Tot i les modificacions fetes per facilitar la col·locació i extracció de l'araceli, totes les perles i els balaixos anaren desprenent-se al llarg del temps, com es pot seguir pels inventaris.

EL DAURAT

L'araceli es va daurar en 1539 quan es va reformar i ampliar, però no així la custòdia, que, com hem vist, a l'inventari de 1560 es descriu com "tota d'argent blanca". I blanca devia estar encara en 1569, quan l'inventari efectuat eixe any arran d'una visita pastoral, en nomenar la creu que rematava l'espiga, el redactor va fer un incís per especificar que estava daurada, el que seria innecessari si també ho estava tota la custòdia.³⁰ Es va daurar entre aquesta darrera data i 1572, any del següent inventari en el que ja figura així descrita.³¹

L'ENCOMANDA DELS ÀNGELS I L'ACABAMENT DE LA CUSTÒDIA.

En 1632 la Seu va rebre la visita de D. Pedro Garcés, Oficial Vicari i Visitador General en representació de l'arquebisbe Isidoro de Aliaga i, entre altres disposicions, va ordenar al capítol que lliurara a Tomàs Navarro, racional de la ciutat, alguns dels objectes que duia penjats la custòdia *"para que su valor se aplique para el coste y hechuras de dos ángeles de plata dorados que ha mandado hazer el dicho señor, para que sirvan a la custodia."*³² No obstant, l'execució dels àngels no es dugué a efecte fins l'any següent, en que els jurats acordaren *"acabar la obra de la custodia gran del*

³⁰ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Foli 154, i *Llibre de visites de 1569 a 1591*. Folis 419 i següents.

³¹ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Foli 169.

³² AHCX. *Libro de la visita pastoral realizada en 1632 por Pedro Garcés y Vicente Clavería y Sanz, obispo de Petra, por mandato de Isidoro de Aliaga, arzobispo de Valencia*. Folis 378 V i següents.

Santíssim Sacrament; en fer dos torres a la definició a la part superior y dos àngels en lo araceli.”³³

El treball va ser encomanat a l’argenter de València Pere d’Avendanyo, segons concòrdia entre l’artista i la ciutat, rebuda per l’escrivà de la dita ciutat Felip Monfort el 24 de gener de 1633. És ben interessant el fet que els jurats no quedaren satisfets amb el treball i per considerar que les torres eren “*massa grans i no ser conforme lo art de arquitectura, les tornà a fer en la forma que al present estan.*”³⁴

Però el més interessant de la darrera intervenció important sobre la custòdia és que, a diferència del criteri seguit quan cent anys abans es va ampliar l’araceli a la moda del renaixement, i de l’aplicat pel mateix Avendanyo en el tractament i la volumetria dels dos àngels, l’argenter va construir dues torres d’arquitectura flamenca, a imitació i còpia de la central antiga, el que en la nostra opinió indica una voluntat de concloure la peça com estava dissenyada originalment.

LES DONACIONS DE JOIES I PRESENTALLES PER A LA CUSTÒDIA

Ben aviat es va difondre el costum d’ornamentar la custòdia amb joiells i amb altres presentalles, donats per persones benestants de la ciutat. Uns, es fixaren a l’araceli, com un fermall de nacre i perles representant la Salutació i la Nativitat, i les ja esmentades imatges de la Magdalena, d’un àngel i de Santa Bàrbera, fetes d’or massís esmaltat i adornades de perles, robins, diamants i safirs, que venen descrites al primer inventari de 1560, i que segons hem exposat més amunt haurien estat abans col·locades sobre les columnes. Altres, s’incorporaren a l’estructura, com les esmentades perles i joies donades per Perot Roca i la seua muller. I uns tercers, es penjaren de l’araceli o de la xambrana del dosser amb uns filets passats pels buits de la traceria o pels orificis fets a propòsit, encara visibles, com per exemple, les trenta una “*pesseta de diner, ses pedres guarnides de or*” i el “*llibret de or ab una veta de seda de grana ab onze perles engastades alrededor de dit llibret*”,³⁵ donats en 1571 per certes persones, el nom de les quals, per voluntat d’elles, no figura al document.

³³ AHCX. *Capitula post Epiphaniam et festum Pentecostes de anno 1629 usque 1784*. Foli 68.

³⁴ Id.

³⁵ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Foli 197.

Igualment es penjaren del dosser les joies donades en 1599 per Dª Victòria Olomar, viuda de mossèn Gaspar de la Tonda, cavaller,³⁶ entre les que cap esmentar: un Sant Joan Baptista de coral (d'estancasang li diu algun dels inventaris), un joiell d'arqueteria (entenem una arquitectura gòtica en miniatura) en forma d'Agnus amb figuretes, i, sobre tot, un tros de banya d'alicorn, en realitat ivori fòssil de mastodont, al que en l'època li concedien virtuts afrodisíiques.

En 1668 es va produir una de les donacions més valuoses, també anònima, la de la perla dita "la Perrilla", joia en forma d'animal, encastada amb robins, maragdes i diamants, que va pesar dues onzes, un quart i un "adarme", és a dir, uns 60 gr, equivalents, aproximadament, a uns 250 quirats, i va ser valorada en 88 lliures, 4 sous, 6 diners, sense comptar la mà d'obra.³⁷

Pedro de Alcántara Cebrián y Soto va donar en 1834 un pectoral d'or i un anell amb una representació de la Mare de Déu del Carme heretats de son oncle el cardenal Cebrián, els quals havien de posar-se en la custòdia de la Minerva, i el dia de Corpus en la custòdia de la processó.³⁸

La darrera donació rellevant a la custòdia és la que feren en 1902 el matrimoni format pel capità D. Juan Godoy i Dª Carmen Llanderal: un brillant gran, que és el que penja sobre el vidre del viril, 43 brillants menuts, 10 llampurnes de diamant, 53 perles i una mena de fermalls d'estil isabelí, que es col·locaren en el pla de l'anvers de l'araceli³⁹ després de llevar-li les perles i pedres que fins aleshores havia tingut, les quals estaven encastades i disposades igual com les del revers. Amb aquesta reforma, la part de davant de l'araceli guanyà en refinament però va perdre part de l'aspecte renaixentista original.

Almenys en dues ocasions es vengueren els objectes de menor entitat per utilitzar el producte obtingut en la fabricació d'altres peces, com es va fer en 1632 amb cinquanta joiells que penjaven de la custòdia,⁴⁰ i en 1646 quan es llevaren "*uns collarets de or y presentalles de la Custòdia Major*" per fabricar la custòdia de la Minerva, però sempre es conservaven les joies més valuoses. A finals del segle XVIII,

³⁶ "Joies que donà na Tonda per a la custòdia". *Determinaciones antiguas...* Foli 228 V.

³⁷ AHCX. *Determinaciones antiguas...* Foli 358.

³⁸ AHCX. *Libro de borradores de actas capitulares de 1832 a 1842*. S/F.

³⁹ VIÑES MASIP, Gonzalo. "La custodia de la colegiata". *El obrero setabense*. 28 de juny de 1924.

⁴⁰ AHCX. *Libro de la visita pastoral realizada en 1632 ...* Folis 378 V i següents.

el conjunt de joies de la custòdia, aleshores ja molt reduït, estava format per: onze reliquiaries d'argent, or, perles i diamants; dos medallons d'or; cinc anells d'or, perles, maragdes i diamants; dues cadenes d'or; dos anells i dos pectorals episcopals del cardenal Cebrián; dos rosaris, un d'or i altre d'or i ambre; un àngel d'or i perles; la perla la “Perrilla” i cinc joiells en forma de llibre, cistella, maneta, llaç i àguila, respectivament.⁴¹ En l'actualitat, excepte les donades a principi de segle que formen part de l'ornamentació de l'araceli, han desaparegut totes les joies, fins i tot, la imatge de la Magdalena que en les fotografies de 1929 encara es veu a la part superior de l'araceli, malgrat que aquesta peça de la custòdia va estar amagada tota la guerra civil.

LES ANDES

Per tal de poder fixar les figures dels quatre profetes, la custòdia, que pesa uns trenta quilos, va ser assentada en una base quadrada de fusta daurada. Aquesta peanya, - “bastiment” li diu l'inventari de 1560, “bastimento” el de 1681 i “rellano” el de 1771-, era la que permetia presentar la custòdia i els quatre profetes com un objecte únic, i també traslladar-la des de l'armari de la Sala dels Reliquiaries on es guardava a les andes processionals. Ignorem com eren les andes primitives perquè sols les hem trobat descrites a l'inventari de 1632, on figuren com a “ocho palos para llevar la custodia” i “dos barras grandes doradas para asentar la custodia con su funda de tela amarilla”,⁴² descripcions tan poc explícites que no ens atrevim a interpretar.

En 1684 es va publicar una disposició del nunci ordenant que “es portara el Santíssim Sacrament en mans del preste el dia de Corpus”, disposició que anava contra el costum immemorial de processionar la custòdia sobre andes portades per quatre sacerdots. El capítol de la Seu de Xàtiva es va rebel·lar i, després d'informar-se que els canonges de la Seu de València no havien innovat res, decidiren que “esta Iglesia de Xàtiva guarda lo acostumat per aver seguit lo acostumat la Iglesia de València, y esta de Xàtiva deu seguir en tot a València”.⁴³ I com que l'any següent el problema no s'havia resolt, acudiren al recolzament dels jurats i escriviren al nunci sol·licitant la dispensa del compliment.

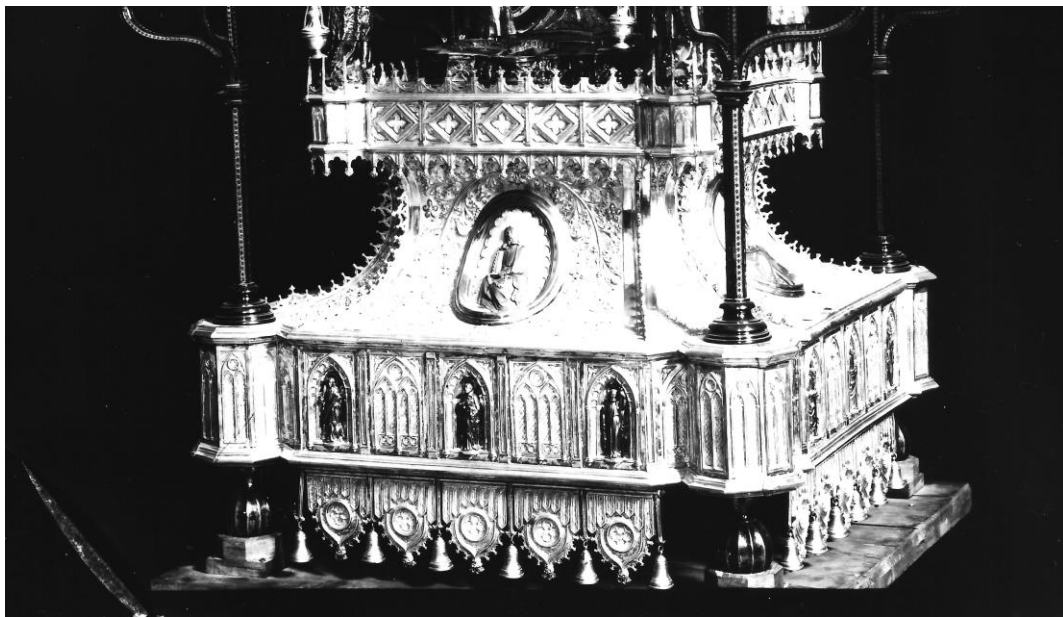
⁴¹ AHCX. Relació escrita en un full solt a finals del segle XVIII, sense data ni signatura, titulada *Nota de las alajas de la custodia del Santísimo*.

⁴² AHCX. *Libro de la visita pastoral realizada en 1632....* Folis 375.

⁴³ AHCX. *Determinacions Capitulars de 1672 usque 1692*. Foli 277 V i 291 al 292 V.

Les andes de la Custòdia Major, obra del plater Entreaigües de València, quan ja les havien adaptat a la imatge de la patrona. Foto Sarthou. AMX

Andes de la custòdia fetes per Miguel Orrico en 1886. Foto Sarthou. AMX

Desconeixem els termes en els que va produir la resposta que degué ser positiva, perquè en 1690, Jordi Navarro, cavaller, en compliment de la disposició testamentària de son oncle el canonge sacrista Honorat Guitart, encomanà a l'argenter de València Carles Entreaigües unes andes d'argent per a la custòdia, el que indica que s'havia

obtingut alguna mena de dispensa.⁴⁴ Aquestes andes constaven d'una peanya quadrada de vores abocel·lades i escòcia a la part superior i inferior, que descansava sobre una plataforma de majors dimensions, igualment quadrada, de la que penjaven sis farfalans per cada costat articulats amb frontisses al cos principal. Es completaven amb dos remes de fusta també folrats d'argent. En 1702 se li varen afegir quatre llanternes d'argent.⁴⁵

En 1886, segons notícia que prenem de Viñes,⁴⁶ Josep Pla Ballester, rector de la Seu que aleshores era una simple parròquia, va decidir utilitzar aquestes andes per a la imatge de la Mare de Déu i encomanar-ne unes noves per a la custòdia a l'argenter de València Miguel Orrico, el qual feu un enorme cadafal neogòtic, perdut el 1936, com les andes barroques. En substitució de les perdudes, en 1948 es construïren altres, també d'estil neogòtic, de fusta daurada i platejada, que van muntades sobre una carrossa amb rodes.

LES RESTAURACIONS ANTIGUES DE LA CUSTÒDIA

A més a més de les diverses intervencions que al llarg del temps ha experimentat la custòdia encaminades a acabar-la, millorar-la, o enriquir-la amb complements, ha experimentat també algunes restauracions de distinta envergadura, de les quals, en el millor dels casos, no ens ha arribat més que una informació molt superficial.

La primera de la que tenim notícia és la que va dur a efecte Pere d'Avendanyo en 1633, puix a més de fer els dos àngels i les dues torres laterals, el text de l'acord afegeix que “renovà tota la custòdia,⁴⁷ el que ve a significar que li feu un repàs a tots els elements que ho necessitaren, i entre altres coses, atès que va tenir que soldar-li peces i que les soldadures ennegreixen l'argent, és quasi segur que degué daurar-la de nou.

No coneixem cap altra intervenció fins l'efectuada el 1716, una data que suggereix que la custòdia havia sofert desperfectes durant la Guerra de Successió, potser

⁴⁴ AHCX. *Determinacions Capitulars de 1672 usque 1692*. Folis 373 V i 406-406 V.

⁴⁵ Les andes, els remes i les llanternes es troben descrits en *Inventario que hizo D. Manuel Llinàs, racional del cabildo en 9 de junio de 1755, de los bienes que se hallaron en la sacristía de la Insigne Colegial Iglesia de la Ciudad de San Phelipe, y joyas que tiene nuestra Patrona María Santísima*. AHCX. Plec solt sense signatura. I amb molt més detall, en *Copia de escritura de inventario de los bienes, alhajas y ornamentos, reliquias, ropas y demás, perteneciente a la sacristía de la Insigne Iglesia Colegial de esta Ciudad de San Phelipe*. Any 1771. AHCX. Paper solt sense signatura.

L'encomanda de les andes a Carles Entreaigües va ser publicada per Gonzalo Viñes Masip en *La patrona de Játiva*. València, 1923, pp 194 i 195, i pel mateix autor en “La custodia de la colegiata”. *El obrero setabense*. 28 de juny de 1924. Igualment queda recollida en la nostra obra *Museos de Xàtiva*. València, 1993.

⁴⁶ VIÑES MASIP, Gonzalo. “La custodia de la colegiata”. *El obrero setabense*. 28 de juny de 1924.

⁴⁷ AHCX. *Capitula post Epiphaniam...* Folis 68 i següents.

en algun trasllat per amagar-la. El fet és que el 13 de juliol de dit any, els regidors acordaren lliurar al *Mayordomo de propios* de la ciutat els diners necessaris per pagar les despeses generades per la processó del Corpus, i, entre elles, “*nueve libras que pagó por limpiar y componer la custodia y viril, en que fueron menester tres onças de plata.*”⁴⁸

En 1793 els acords capitulars de la Seu recullen una nota per la que els canonges encomanaren al racional que es fera càrrec de buscar qui netejara la creu, les andes i la custòdia major,⁴⁹ però, com veiem, no es pot considerar una restauració sinó una intervenció de conservació després de la processó del Corpus que havia tingut lloc feia poc.

La següent notícia referent a una restauració ens la va donar Gonzalo Viñes al seu article *La custodia de la Colegiata*,⁵⁰ en el que conta com en la processó de l'any 1900, més o menys, es va partir l'ànima de ferro de la canya i hagueren de deixar la custòdia en l'església de Santa Clara. Potser l'accident afectara també la part inferior del balcó, on la planxa està tallada i sobreposada com un pegat, tot i que és possible que aquesta reparació corresponga a altre episodi atzarós viscut per la peça, del qual no tenim constància.

LA LLEENDA DE L'ARGENT AMERICÀ I L'ERRÒNIA ATRIBUCIÓ DE LA CUSTÒDIA A UN TALLER DE LLEIDA

Cal ací revisar dues falsedats relacionades entre elles, que han fruit un considerable èxit durant molt de temps: la custòdia seria un regal del papa Alexandre VI i hauria estat feta en Lleida. Va ser Vicent Boix en la seua obra *Xàtiva. Memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad*, publicada en 1857, el primer en dir que la custòdia del Corpus va ser regalada pel pontífex, però no sabem si estem davant d'una fantasia de l'autor o d'una *tradició* recent que va recollir. La llegenda segons la qual la custòdia s'havia fabricat amb el primer argent que Colón lliurà als Reis Catòlics, aquestos a Alexandre VI i el pontífex xativenc hauria donat a la Seu amb tal finalitat devia estar ja completament elaborada a finals del segle XIX, perquè va ser precisament

⁴⁸ AMX. *Libro de acuerdos y determinaciones capitulares de 1715 a 1717*. Capítol del 13 de juliol de 1716. Sense foliar.

⁴⁹ AHCX. *Libro de acuerdos y determinaciones capitulares desde 1788 hasta 1794*. Acta del 18 de juliol de 1793. Foli 253 V.

⁵⁰ VIÑES MASIP, Gonzalo. *La custodia de la*

tal relació amb Colón i Amèrica la que va propiciar que fora seleccionada per a l'exposició commemorativa del IV Centenari del Descobriment celebrada a Madrid en 1892. En realitat, la versió oferida per Teodoro Llorente, oficialment publicada en 1889 en la seua obra *Valencia*,⁵¹ venia avalada pel text del catàleg de dita exposició, que ell cita, i que tingué lloc tres anys després. La falsedat va prendre cos immediatament, passant a tota la bibliografia, encara que molts dels autors sols esmenten l'anècdota com una tradició no confirmada.

Front a aquestes afirmacions errònies, podem assegurar que en cap dels nombrosos inventaris del tresor de la Seu on cada objecte és acompanyat pel nom del donant, si en té, figura com a regal d'Alexandre VI. Tampoc tan important referència va ser recollida per Vicià en la seua *Crónica*, on va enumerar altres regals de menor entitat fets pels Borja, mentre de la custòdia només va especificar que valia més de tres mil ducats. Per tant, si els documents no ho reflexaren mai, i la bibliografia no ho trau a la llum fins a mitjans del segle XIX sense cap recolzament científic, hem de concloure que es tracta d'una invenció, bé de Boix, bé procedent d'altra font de la que el cronista es limità a fer-se'n ressò.

La segona qüestió, que es va fer a Lleida, sorgí més tard, però acabà arrodonint la llegenda anterior. El procés d'elaboració d'aquesta nova invenció començà amb la notícia publicada per Llorente en l'obra citada, de que el rector de la Seu li va informar que quan es va desarmar la custòdia per dur-la a l'exposició colombina, "*viose una marca, de la cual se deduce que fue construïda en Lérida*". No sabem ben bé si cal interpretar que el fet de trobar-la quan es va desarmar es devia a que estava oculta, o a que l'ocasió va afavorir la curiositat de fixar-se en un detall del que, tot i que estava a la vista, mai se'n havien adonat. El ben cert és que durant el procés de la restauració dut a efecte entre 1990 i 1992 vàrem tenir ocasió d'inspeccionar una a una totes les peces desarmades buscant la confirmació de l'existència de dita marca, el que férem sol i també en companyia de l'argenter, i no veiérem cap punxó, a excepció del de València que hi ha en la dalmàtica d'un profeta i en la túnica d'altre.

El fet que avui no hi haja cap marca pot deure's a que estiguera en el peu, desaparegut en la Guerra Civil, el que és molt habitual en calzes, reliquiàries i custòdies. Altra cosa és que fora un punxó de Lleida, perquè ens cap un dubte molt raonable sobre

⁵¹ LLORENTE, Teodoro. *Valencia*. Tomo II. Barcelona, 1889.

la informació que en 1892 poguera tenir un capellà no especialista, i encara així, per identificar una marca de determinada ciutat, quan no existien monografies sobre els argenters i sobre els centres de producció ni repertoris de marques. Si acceptem que hi havia una marca al peu, pensem que amb molta probabilitat seria una “L”, distintiva de la ciutat de València, que fàcilment una persona no entesa podria interpretar com de Lleida.

Tanmateix, l'error es mantingué, i, com que calia donar una explicació a l'estrany fet que havent argenters en Xàtiva, i molt més en València on s'encomanaven els objectes importants, s'encomanara en Lleida, s'acudí al recurs de recordar, cada vegada que s'esmentava la custòdia, que per l'època en la que se'n feu era cardenal de Lleida Lluís Milà Borja, cosí d'Alexandre VI. Al final, Antonio Igual Úbeda va caure en el parany, i va afirmar que el cardenal, complint un encàrrec del pontífex, va ser l'intermediari material de la comanda de la custòdia a un orfebre lleidatà.⁵²

Nosaltres consultàrem l'opinió de l'especialista en orfebreria catalana Núria de Dalmases i demanàrem a la historiadora de Barcelona Carme Aixalà una fotografia d'una peça representativa dels obradors lleidatans del segle XV, però la primera va ser categòrica en que la custòdia de Xàtiva no ofereix trets estilístics que permeten relacionar-la amb les peces eixides dels tallers de dita ciutat a les darreries del segle XV, el que va confirmar la fotografia del nuc arquitectònic d'una creu, de qualitat molt inferior a les peces fabricades als obradors valencians. En la nostra opinió, no només per manca de suport documental que vincule la custòdia a Lleida, sinó també per raons estilístiques, de proximitat geogràfica, de lògica i d'economia -perquè no cal oblidar els costos i el perill del transport des d'un indret tan remot-, és una peça valenciana eixida d'un taller de la capital.

EL COMITENT DE LA CUSTÒDIA

Hem comentat en altres treballs, i també en el present, que els inventaris de les joies de la sagristia de la Seu no ometen quasi mai el nom del donant de l'objecte de culte en qüestió o el cognom a qui correspon l'escut d'armes gravat o esmaltat al peu de les peces. Així ho fan amb el Reliquiari Major, el *Lignum Crucis*, el calze i les altres peces donades per Calixte III, amb les donades pel cardenal de Cosenza i pel bisbe de

⁵² Veure IGUAL ÚBEDA, Antonio. *El gremio de plateros (Ensayo de una historia de la platería valenciana)*. València, 1956, p 151.

Teano, i amb els d'altres persones: el reliquiari i el calze dels Martí; el plat d'argent de Jerònima Escrivà; el calze del canonge Català, el que tenia els escuts de Bellví i Semboi, els dels Sanç, Casanova, Escrivà, Cebrià, etc.

No deixa de ser estrany que en els nombrosos inventaris redactats al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII no hi haja cap al·lusió al comitent o comitents de la custòdia, l'objecte del tresor de la Seu descrit amb més minuciositat. Això no obstant, hi ha moments en que la documentació recull certs indicis i, fins i tot, evidències, que ara tractarem.

El primer es va produir en 1632, quan el vicari i visitador general va disposar que es feren dos àngels, perquè, malgrat la instrucció donada per una autoritat tan alta, no es va dur a efecte fins que els jurats “*determinaren acabar la custòdia*” i fer els àngels que havia demanat l'eclesiàstic, empresa en la que col·laboraren els canonges “donant a la ciutat” algunes joies i certa quantitat d'argent, per “ajudar a pagar dit gasto”. És ben sabut que la persona encarregada de gestionar les despeses va ser el racional de la ciutat, funcionari públic que ara equivaldria a tesorero municipal, i que la ciutat, és a dir, els seus jurats, i l'argenter signaren una escriptura d'encàrrec davant l'escrivà de la sala, càrrec equivalent als actuals secretaris dels ajuntaments. El text aporta una valuosa informació: d'una banda, que els jurats havien decidit concloure un obra començada, com si fos una obligació pendent, pròpia dels jurats i no de cap altra corporació o particular; d'altra, que el compliment d'una instrucció emanada de l'arquebisbat es va dilatar fins que els jurats compliren el tràmit legal d'acordar-ho i de contraure la despesa, com si foren la instància que tenia potestat sobre la custòdia.

No tornem a trobar altra intervenció en la custòdia fins l'any 1715, en que els regidors “Acordaron se le libren a Josep Noguera, mayordomo de esta ciudad” 76 lliures, 16 sous per pagar les despeses de la processó del Corpus, de les quals nou lliures eren per pagar la reparació de la custòdia, treball en el qual es varen utilitzar tres unces d'argent. I “mayordomo” és el nom que rebia el funcionari dels ajuntaments borbònics, encarregats dels pagaments fets per compte del municipi, és a dir, el tesorero.⁵³ I si en l'ocasió anterior podria argumentar-se que el cost era molt elevat i que eixa seria la raó

⁵³ No cal oblidar que la legislació prohibia, com avui, que l'ajuntament sufragara les despeses de reparacions de bens que no eren municipals. Així ho va recordar el secretari de l'ajuntament en 1786, quan els regidors encomanaren a l'arquitecte Vicente Gascó que pressupostara les reparacions de diferents edificis, entre els que estava l'ermita de Santa Anna, la qual va quedar exclosa per no pertànyer a “los propios” de la ciudad.

de que se'n feren càrrec els jurats, caldria preguntar-se perquè en aquesta, en que el cost era molt reduït, varen ser de nou els representants de la ciutat els que disposaren què calia fer a la custòdia, i els que pagaren les despeses ocasionades.

En 1810, amb motiu de la invasió napoleònica, els canonges de la Seu reberen la instrucció de l'arquebisbe que transmetia altra del *Consejo de Regencia*, d'enviar a València com a auxili a les tropes els objectes d'argent que no foren necessaris per al culte. I en el capítol tingut el 4 de maig, el canonge sacrista va fer present que “*la imagen de plata de San Blas no es de la iglesia, sino de la muy ilustre ciudad. Así que en el cabildo venidero se acordará practicar las diligencias a ello conducentes, no sólo acerca de esta imagen, sino también de algunas alhajas que no pueden ser de esta iglesia*”.⁵⁴ I si és cert que no va esmentar la custòdia, com tampoc el reliquiari de Sant Vicent Ferrer ni la imatge d'argent de la Mare de Déu de la Seu, ambdues de la ciutat, també ho és que per a eixa data no s'havia produït en la Seu cap donació en la que el donant conservara alguna potestat sobre l'objecte, com la que faria després el cardenal Cebrián, i que les úniques peces existents en la sagristia de la col·legiata que no pertanyien a l'església eren les de la ciutat.

Tretze anys després, amb motiu de la invasió dels Cent mil fills de Sant Lluís, en compliment d'una disposició de les Corts, el govern ordenà la confiscació dels objectes del tresor de la Seu que no foren imprescindibles per al culte, i per fer-la efectiva, el canonge doctoral Vicente Bordes i l'alcalde segon Félix Aliaga, davant un escrivà, feren un inventari en el que es classificaven els objectes en tres grups: els que pertanyien a la Seu, els que els Cebrià havien dipositat per a l'ús dels eclesiàstics de la seua família, i els que l'ajuntament tenia per usar en les funcions de culte: la imatge de Sant Blai, altra imatge d'argent de la Mare de Déu, el reliquiari de Sant Vicent Ferrer i la custòdia del Corpus. Per la seua banda, la corporació municipal, atès que alguns ajuntaments, sota la responsabilitat de les parròquies i amb la garantia d'ambdues corporacions, havien aconseguit que els tresors no eixiren dels pobles respectius, en 29 d'abril de 1811 va acordar dirigir-se al *Jefe Superior Político*, sol·licitant la mateixa autorització, i argumentant “*que esta corporación tenía derecho a una porción de plata en su iglesia catedral*”.⁵⁵ No obstant, certs detalls de l'expedient fan dubtar de la veracitat de part del

⁵⁴ AH CX. *Libro de acuerdos y determinaciones capitulares de 1809 a 27 de julio de 1815*. S/F.

⁵⁵ AM X. *Libro de acuerdos y determinaciones capitulares de 1811*. Acta del 29 d'abril, foli 149V.

seu contingut, per la qual cosa no ens atreviríem a conferir-li valor de prova, de no ser perquè el fet es va repetir en altre context.

Al poc de temps, esclatava la primera Guerra Carlina i es repetia la instrucció per evitar que les faccions s'empararen dels efectes de valor i els foneren. Però ara no com una confiscació, sinó com una evacuació dels tresors sota el control d'un responsable de cada església o convent, als que custodiarien i protegirien els soldats. Bé, doncs, l'inventari dels objectes imprescindibles per al culte de la Seu, és a dir, els que no havien de traslladar-se, i que varen quedar en l'església, va relacionar de nou “una custodia trabajada a lo antiguo, su base de madera con plancha de plata y quatro linternas para la procesión. Del ilustre Ayuntamiento de esta Ciudad”. No cal ací dubtar sobre la veracitat de la relació, perquè els fets no estan acompanyats de l'angoixa produïda per una possible venda per sufragar despeses de guerra, ja que una part del tresor, entre ella la custòdia, es quedava en la Seu, i l'altra tenia que dur-la amb escolta un diputat del capítol sense confiar a ningú les claus dels cofres o caixes.

Tots aquestos fets i arguments, ens porten a considerar que la custòdia del Corpus va ser encomanada pels jurats de Xàtiva i que al llarg del temps no es va perdre memòria del fet. Per això, quan calgué acabar-la i restaurar-la va ser el municipi qui ho va disposar i pagar, i quan les circumstàncies obligaren a manifestar al poder civil els inventaris, aquestos feien constar la titularitat, com no podia ser d'altra manera.⁵⁶

Per tant, cal suposar com molt versemblant la possibilitat que la causa que propiciara el naixement de la llegenda segons la qual la custòdia havia estat regalada per Alexandre VI fos el clima confiscador i desamortitzador del segle passat, perquè un origen tan colpidor per als xativencs, i al marge de l'ajuntament, allunyava tot perill de reivindicació.

LES VICISSITUDS DE LA CUSTÒDIA DURANT LA GUERRA CIVIL

Els avatars que va sofrir la custòdia major de la Seu a partir de 1931 varen ser publicats per Sarthou en els fullets: *El martirio del arte cristiano en 1936* i *Salvemos el*

⁵⁶ L'encomanda dels municipis d'objectes per al culte és un fet bastant freqüent. Pel que fa a custòdies, és molt coneguda la de l'Ajuntament de Madrid, fabricada en 1573. Veure HERNMARCK, Carl, *Custodias procesionales en España*. Madrid, 1987. p. 144. La de Guissona, poble pertanyent a la diòcesi de la Seu d'Urgell, va ser encomanada en 1633 pel comú de la vila a l'argenter barceloní Joan Perutxena. Veure MADURELL I MARIMON, Josep Maria. “Orfebreria antiga a les comarques lleidatanes” *Ilerda*, nº XXXIV. Lleida, 1973. pp 78 i 79

arte, i en l'article "El trienio marxista en Játiva" dins *l'Almanaque de las Provincias para 1940*. D'ells prenem algunes de les dades que emprarem a continuació.

l A l'adveniment de la Segona República, l'abat D. Francisco Ibáñez va dipositar en la sucursal de Xàtiva del Banc d'Espanya tres caixes segellades que contenien la custòdia del Corpus i els objectes més valuosos de la Seu. El 12 d'abril de 1938, en compliment de les disposicions dictades pel govern en previsió de l'eixida a l'exili, uns representants del Ministeri d'Hisenda retiraren les tres caixes amb la finalitat de lliurar-les en Ginebra a les Nacions Unides junt a la resta del tresor artístic espanyol.⁵⁷

A partir d'aqueix moment, desconeixem les peripècies per les que va passar, els llocs on va estar i les persones que se'n feren càrrec. Quan en 1941 s'exposaren en Madrid els objectes retornats per les Nacions Unides, el capítol eclesiàstic, amb l'esperança de recuperar el contingut de les caixes, va comissionar al sagristà com a coneixedor de les peces del tresor de la Seu, però ni va trobar la custòdia ni cap de les altres peces.⁵⁸

Per fi, el 3 de març de 1944, l'abat comunicava al capítol de canonges que havia aparegut la custòdia, i, un mes després, que ja havia arribat a la Seu, "*pero que ésta ha venido mutilada, ignorándose hasta el presente donde puedan estar las piezas que le faltan*",⁵⁹ peça que no era altra que la base.

Ara, després d'estudiar l'escassa informació que tenim a l'abast, poder afirmar que les tres caixes que contenien els millors objectes del tresor de la Seu no varen eixir mai del territori nacional, perquè de ser així probablement haurien aparegut tots els objectes i estarien entre els que dita institució internacional va lliurar al nou govern l'any 1941.⁶⁰ En canvi, la Creu Major processional va ser tornada pel *Servicio Militar de Recuperación* en data tan primerenca com el 15 de juliol de 1939, quan el tresor espanyol estava en Ginebra, mentre que l'esmentada custòdia, un donapau, el *Lignum*

⁵⁷ Com no podia ser d'altra manera, ateses les circumstàncies històriques i les vivències personals, la interpretació que fa Sarthou d'aquests esdeveniments és ben distinta.

⁵⁸ AHCX. *Libro de actas del cabildo colegial*. Actes de l'1 d'abril i del 10 de juny de 1941. Folis, 17 i 27 V, respectivament.

⁵⁹ AHCX. Id. Actes de l'1 de març i de l'1 d'abril de 1944. Folis 34 i 34 V, respectivament.

⁶⁰ Quan en 1995 redactarem el nostre estudi sobre la custòdia per al catàleg de l'exposició commemorativa del V Centenari del Pontificat d'Alexandre VI, no disposàvem de la informació que permet afirmar que les caixes que contenien el tresor de la Seu no havien eixit d'Espanya. Aprofitem aquest estudi per rectificar. Vegeu *Xàtiva, els Borja. Una projecció europea*. Edició a cura de Marià González Baldoví i Vicent Pons Alòs. Xàtiva, 1995. Volum II, p 168.

Crucis menut i dos calzes no es varen trobar fins l'any 1944, i de la resta no s'ha sabut res.⁶¹

LA RESTAURACIÓ DE 1948

Com acabem de comentar, després de la guerra va tornar a la Seu sense la base, i per dit motiu no podia utilitzar-se. Per eixa època, l'estat en que es trobava la Seu: destruïts tots els altars, cor, orgue, imatges i paviments, mancada de roba de culte i de vasos sagrats, no podia mamprendre's la costosa restauració de la custòdia, que hagué d'esperar un moment propici. Aquest es va presentar en 1947, quan, a instàncies de l'arquebisbe de València Marcelino Olaechea, començà a preparar-se un congrés eucarístic que havia de celebrar-se en Xàtiva l'any següent. Ben aviat, la *Junta directiva del congreso mariano-eucarístico* va iniciar les gestions per restaurar la custòdia, i també la recollida de les aportacions públiques per a dur-ho a efecte.⁶²

El treball va ser dut a terme en 1948 per l'argenter de València Francisco Pajarón Suay i la intervenció més significativa consistí en reproduir la base a partir de les fotografies conservades, cap les quals, per raó de no estar fetes amb dita finalitat, no deixaven veure l'ornamentació de la part superior.⁶³ L'argenter va encertar la planta, o almenys va mantenir un perfil ajustat als que són característics del gòtic flamíger i a les proporcions de la resta de la custòdia, i també va resoldre feliçment les dimensions i el calat del sòcol i la volumetria del repussat de la part superior, però, a l'hora de triar els

⁶¹ La documentació a que indubtablement va donar lloc la devolució de 1944: oficis, comunicacions, actes de lliurament, etc., no consta entre els expedients de l'Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva, sinó que sembla que forma part de l'actual arxiu administratiu, no consultable. Tampoc no vàrem trobar en Madrid la documentació referent a les devolucions de guerra, -consultada en part per José Álvarez Lopera per a la seua tesi *La política de bienes culturales del gobierno republicano durante la Guerra Civil*. Madrid, 1982-, que per indicació seua buscàrem en Madrid en 1990 en el Museu d'Arts Decoratives, en el MEAC, en l'Institut de Conservació i Restauració de Bens Culturals i en els *Libros de contabilidad. Registro de comunicaciones a los particulares por el Comité de Cajas Explotadas, 1939-1944*, de l'Arxiu del Banc d'Espanya.

⁶² Les cròniques de les gestions realitzades i de l'estat de la recaptació es publicaren en la revista *Eucaristía* que es fundà en Xàtiva amb motiu de l'esmentat congrés. Nosaltres hem pogut consultar els números 6, 24, 25, 26, 27, 28, 29 i 31, corresponents al 28 de setembre de 1947, i 14 i 25 de març, 4, 11, 18 i 25 d'abril i 9 de maig de 1948 i 9, respectivament.

⁶³ El 21 d'octubre de 1947, Carlos Sarthou va dirigir a Francisco Pajarón Suay la carta següent:

"Amigo Sr. Pajarón:

Hasta esta tarde no he recibido su papel bromuro, por mediación de D. Gregorio Molina, (cuando yo ya había encargado anoche otro sobre igual). A seguida le he obtenido las pruebas que me pidió Vd. y adjuntas se las envío por el ordinario con portes pagados. Iba a sacarle otra ampliada del ostensorio, y manipulando el cliché negativo en la oscuridad, me ha caído al suelo, haciéndose añicos el cristal. (Paciencia).

Celebraré le sirva mi envío. Si algo más necesitase, pídamelo. De Vd, affmo. Carlos Sarthou."

L'original de la carta el conserva el Sr. Pajarón fill. Hi ha fotocòpia a l'expedient nº 7/89 de la Secció de BB.AA i Museus de la Direcció de Patrimoni Artístic, de l'Arxiu Central de la Generalitat Valenciana.

temes decoratius d'aquesta, no va saber fugir dels motius geomètrics i eucarístics representatius de l'estil neogòtic.

**Cartell del Congrés Eucarístic celebrat en Xàtiva en 1948, només restaurada la custòdia.
Original de Vèrnia. Foto Mariano González, 2023.**

D'altra banda, calia esperar que un objecte tan delicat, embalat en una caixa amb la finalitat de guardar-lo però no de transportar-lo, hagués patit maltractes i cops en el transcurs dels cinc anys que estigué desaparegut i que per tant la restauració de l'argenter hagués afectat a altres parts de la custòdia. Les circumstàncies posteriors em permeteren esbrinar quins varen ser els desperfectes i les pèrdues sofertes.

En 1989, quan des de la Direcció General de Patrimoni, on aleshores el qui subscriu treballava de tècnic, començaren les gestions per restaurar-la de nou, vaig entrar en contacte amb D. Francisco Pajarón Andreu, fill de Francisco Pajarón Suay, que, d'acord amb la revista *Eucaristia*, era qui havia dut endavant la restauració de la custòdia. El Sr. Pajarón fill estava al front del comerç i taller familiars de plateria al carrer de la Pau de València, i no sols recordava haver vist treballar a son pare en la restauració de la custòdia de Xàtiva, sinó que estava segur que si la veia sabia distingir quines eren les parts renovades i les restaurades. Va acceptar encantat la proposta que li vaig fer juntament amb l'altre tècnic de la direcció general, Sr. Gil Cabrera, i es comprometé a inspeccionar la peça i a deixar la constància escrita més fidel possible de la intervenció realitzada. Transcrivim complet el seu testimoni en l'apèndix documental.

D'acord amb dit testimoni, es redreçaren els bonys del dosser, dels xapitells i del profeta situat davant a la part esquerra, i es soldaren les ales soltes dels àngels i aquestos a la plataforma. Pel que fa a les peces noves, naturalment es feu la base, i també alguns braços, mans i dits dels profetes, la base i les fulles de parra d'un d'ells i altres parts de menor rellevància, segons el text indica amb més detall. A més, es va fer una plataforma de planxa de llautó amb anses, per subjectar la custòdia i els profetes.

LA RESTAURACIÓ DE 1990-1992

A principis de 1990, la mateixa direcció general encomanà a Antoni i Enric Piró, argenters de València, la restauració de la custòdia, els treballs de la qual van durar des de febrer de dit any a maig de 1992.⁶⁴

Una de les preocupacions era aconseguir eliminar les tensions i els fregaments existents entre les distintes peces de la canya per causa de l'excessiva folgança o ajust defectuós entre la planxa exterior i l'ànima de fusta. Per evitar-ho, l'ànima de la canya es va substituir per un altra de llautó i de ferro amb els caps hexagonals ajustats a la forma del fust, i la de la base per altra de fusta aglomerada i contraxapada, no subjecta a l'atac dels insectes xilòfags. En la mateixa línia de dotar la custòdia de solidesa, subjecta els darrers anys amb tensors de coure a la base de llautó sobre la que s'assentava, es va suprimir dita planxa per ser massa prima, i es substituï per una grossa peanya de fusta daurada a la que es varen ancorar la custòdia i els quatre profetes.

També es va capgirar la part superior del nuc, que estava invertida des que es va trencar en 1900, com hem vist, però calgué afegir-li un coll a la part inferior, que havia desaparegut.

Especial problemàtica plantejava la recuperació de la imatge visual de l'araceli, perquè sense la corona exterior de perles i balaixos, completament desapareguda, no s'entenia la funció del doble cercle d'àngels afegits al segle XVI. Férem, doncs, un estudi de la distribució dels orificis encara visibles als caps i les ales dels àngels i a les vores dels capolls o botons amb els que alternen, i del ritme que havien d'adoptar les perles i els balaixos intercalats per a que hi hagueren cinquanta quatre perles i setze balaixos, com descriuen els inventaris. El resultat va ser que corresponien tres perles sobre cada botó i tres perles i dos balaixos sobre cada àngel.⁶⁴ Les perles, que per raons de cost havien de ser cultivades, es triaren segons la grossària i l'orient de les de la zona del pla de l'araceli, i els balaixos, pedra avui inexistent, es substituïren per altres sintètiques del mateix color, tallades d'acord amb el model que figura al tractat escrit en 1572 per Juan de Arfe, *Quilatador de la plata, oro y piedras*, i amb unes dimensions proporcionades. També s'afegiren quatre capolls d'argent al cercle exterior que s'havien perdut, es va augmentar 6 mm la part posterior del caixetí cilíndric perquè no es podia tancar la portella degut a l'excessiva grossària del viril i es canvià de costat la frontissa perquè obrira d'esquerra a dreta, com totes les custòdies.

Un cop recuperades les dimensions de l'araceli, hi hagué que escometre diverses operacions complementàries com recol·locar al seu lloc la cresteria i els pinacles de l'apitrador, regularitzar l'altura i les cresteries del dosser, i acoblar algun mecanisme que permetera la manipulació de l'araceli sense que la corona de perles i pedres s'enganxara en els pinacles inferiors i en la xambrana. El procés seguit va ser el següent. Pel que fa a l'apitrador, es va fer una cresteria nova segons el model dels fragments que quedaven en la base de a les columnes, es dessoldaren els remats dels

⁶⁴ El procés d'intervenció durà poc més de dos anys a causa de la complexitat dels tràmits administratius i perquè va haver d'interrompre's la restauració i muntar-se per al Corpus de 1990 i el de 1991. S'acabà vespres del de 1992.

⁶⁵ Les perles, 72 en total, les compràrem en el carrer del Call de Barcelona. Els balaixos són una pedra cristal·lina transparent de color rosat que es treien d'unes mines existents sembla que en Àsia Menor, i que es va esgotar fa segles. Es varen substituir per una pedra artificial dita rosa de França, que tallà el joier Anastasio Jiménez, de la Puerta del Sol de Madrid, segons el model de talla que per als balaixos va deixar explicat Joan Arfe al seu llibre *Quilatador de la plata, oro y piedras*, imprès en Valladolid en 1572 i reeditat en facsímil per la Llibreria París València en 1985.

Anvers i revers de l'araceli de la Custòdia major, reposades les peces faltants, i perles i les roses de França tot rodant. Fotos Paco Alcántara 1992

Mecanisme de desplaçament lateral per extraure l'araceli. Foto Paco Alcántara. 1992

pinacles tallats i sobreposats que hi havia en cada aresta per col·locar-los sobre les bases respectives, i es reforçaren les camises i els espàrrecs que subjecten les columnes. En quant al dosser, es tornaren al seu lloc les parts de la cresteria i de la xambrana corresponents a les quatre columnes, de manera que tant una com l'altra recuperaren la continuïtat formal. Alhora, es baixaren els dosserets postissos a la posició on s'havien afegit a primers del segle XVI.

Definit de nou l'espai que ocupava l'araceli i recuperats els elements ornamentals que dificultaven en gran manera la col·locació i extracció de dita peça, ideàrem un mecanisme de desplaçament lateral de l'araceli, consistent en una platina a la que es soldaren els dos àngels i la beina on entra l'espigó de l'araceli, i que s'escorre a un costat mitjançant unes guies. Per tal que funcionara, es va tallar un costat de l'apitrador arran de la part inferior i verticalment per dues arestes, i tot el fragment es va soldar a la nova platina. Amb aquesta solució es va poder fer compatible l'excessiu diàmetre de l'araceli amb les dimensions originals del cos central de la custòdia, i amb les proporcions totals de la peça.

El tercer cos de la custòdia presentava una estranya anomalia en la disposició dels xapitells: les arestes del segon tambor estaven girades 30° respecte al primer, i a més, els

Base de ferro de l'esquelet interior de la custòdia, en l'obrador dels germans Antoni i Enric Piró de València. Foto Paco Alcántara, 1992.

La custòdia restaurada en l'obra dels platers Píró de València. Foto Paco Alcántara. 1992.

vèrtex sobreeixien perquè no quedaven inscrits en l'hexàgon sobre el que assentaven. Aquest canvi absurd que trencava la percepció visual del cimbori com un sol cos arquitectònic degué dur-se a efecte en la torre central molt aviat perquè, quan en 1633 Avendanyo va fer les dues torres laterals, va repetir el defecte.⁶⁶ En la darrera

⁶⁶ A més a més, a primera vista, la traceria del tambor de la torre central del que arranca l'agulla semblava tallada, com també el gablet, però després de desmuntat es va comprovar que la claraboia s'havia fet incompleta a propòsit. Amb la finalitat d'intentar esbrinar si aquesta i altres elements constructius eren o no originals, els duguerem a un laboratori d'anàlisi i contrast de metalls preciosos. La hipòtesi de partida era que si de l'anàlisi de les peces fetes pel mateix argenter resultaren unes lleis numèricament poc disperses i significativament allunyades de la d'altres no coetànies, podríem deduir raonablement que les de dubtosa datació no eren originals, el que en alguns casos hauria permès plantejar-se la possibilitat d'introduir algunes modificacions. La química Enriqueta Huerta analitzà la llei de tretze elements distints

restauració, s'encararen totes les arestes de la torre central, ajustant-ne una a l'eix de simetria, d'acord amb la planta del dosser; això va exigir la supressió d'uns tornapunts en forma de "S" que unien els tres cossos del cimbori. Les torres laterals no es modificaren per considerar que es varen concebre ja amb la disposició que avui tenen, atès que el tambor inferior no encaixa sobre el plement de la volta del dosser amb una aresta avançada.⁶⁷ També es va daurar tota, excepte l'araceli, pel procediment del bany electrolític.

Per últim es va preveure un mecanisme per evitar la inclinació que experimentava la custòdia quan passava pels carrers costeruts de la volta de la processó. L'enginyer municipal Bartolomé Rodríguez va calcular i dissenyar un pèndul de 40 kg que va subjecte a la plataforma de la carrossa a la que es fixa, i que protegit amb unes guies laterals i limitat el seu recorregut per uns topes, manté la verticalitat de la peça.

de la custòdia i el resultat fon tan dispers que no va ser possible establir una relació entre elements originals i determinada llei, i entre elements suposadament no originals o posteriors i altra llei distinta.

APÈNDIX DOCUMENTAL

- Nº 1 **Mossèn Guillem Martorell deixa, al seu testament rebut el 25 de novembre de 1519, certa quantitat per posar ciris al Santíssim en l'octava del Corpus.** Testament de mossèn Guillem Martorell, quondam, donzell de Xàtiva. Notari, Francesc Abril. ARV. Clero. Llibres 2573. Fol. 97. Document facilitat per Vicent Pons Alòs.

“Item, més done e leixe al dit reverend capítol vint lliures (..) perquè aquells smerçen cascun any ciris blanchs de la forma e grandària que aquells parrà (...) los quals sien encesos e hagen de cremar en lo altar major per tota la huytava de Corpore Christi, en la qual acostumem tenir e posar en los dit altar major la custòdia ab lo preciós cor de Jesucrist, mentres los ofícis se diran e celebraran en la dita sglésia.”

Atès que en 1519 encara no s'havia fundat la confraria de la Minerva, no sabem amb exactitud si la custòdia que es posava en l'altar major durant la vuitava del Corpus era la processional, o una de les de combregar amb un viril afegit.

- Nº 2 **Beatriu Sanç deixa al seu testament fet el 13 de novembre de 1533 certa quantitat per a l'obra de la custòdia.** Testament de Beatriu Sanç, vídua de Francesc Lluís Bou, cavaller de Xàtiva. 13 de novembre de 1533. Arxiu històric de la Col·legiata de Xàtiva (AHCX). Pergamins segle XVI/24. Document facilitat per Vicent Pons Alòs.

“Item, do e leix per a obra de la custòdia, en honor e reverència del Cors de Iesus Christ, 100 sous reals de València”.

- Nº 3 **Catalina Borrell deixa en el seu testament de 10 de gener de 1536 10 lliures per a la custòdia.** Testament de Catalina Borrell, vídua d'Eiximén Pérez Roís, ciutadà de Xàtiva, nomenant hereua a la seua neta Isabel Joan de Gallach, muller del noble D. Joan Despuig. 10 de gener de 1536. AHCX. Pergamins XI.

“Item, vull e man que per l'hereua meua deius escrita sien donades de mos béns, e pagades, deu lliures de monedes reals de València en l'obra e fàbrica de la custòdia de l'església de la dita ciutat de Xàtiva, en la qual se porta lo Corpus Domini lo dia e festa del Corpus”.

Dita quantitat, igual com la deixada en 1533 per Beatriu Sanç, vídua de Bou, estava destinada a sufragar les despeses d'il·luminació, com es desprén del contingut de l'època que acompanya a dit testament, en la qual, els administradors de la luminària del Corpus Christi, Jacobus Sanchis, prevere, D. Pere Sanç Tolsà i D. Lluís Despuig, cavallers, i Onofre Cebrià, *arator*, reconeixen haver rebut deu lliures dels marmessors de l'ànima de Dª Catalina Borrell.

⁶⁷ També es possible interpretar que Avendanyo, que va fer les torres laterals massa grans segons diu el propi document, no les reduïra suficientment i tinguera que posar-les amb una cara del prisma en posició frontal, i que per dissimular el defecte, girara els altres tambors i l'agulla, i fera igual en la torre central.

- Nº 4 **En 1539, mossèn Perot Roca, cavaller, i la seua muller, Jerònima, feren donació de perles i balaixos per a la Custòdia Major.** AHCX. Determinaciones antiguas y Inventarios de Sacristía. Foli 297 V.

“Los magnífics mossèn Perot Roca, cavaller, i Gerònyma, coniuges, cnstituhits personalment en lo capítol de l’església col·legiada de la ciutat de Xàtiva, presents los reverends mossèn Gaspar Simeón Escrivà, Sacriste i canonge, mossèn Gaspar Casanova, mossèn Baltasar Borrell, mossèn Lluís Roca, mossèn Tomàs Bono, mossèn Francesch Soler i mossèn Pere Onofre Gacet, canonges, convocats e ajustats en lo dit reverend capítol e dixerén que, per la molta devoció que tenen al Sacratíssim Cors preciós de Nostre Senyor Déu Jeshu Christ i honor i augment del Sant Sacrari i custòdia i Sacrari o ara celli de la custòdia, donaren i feren donació al dit reverend capítol i canonges presents, setanta set perles molt belles i fines i setse balaxos fines i fins que tenen, per a la dita custòdia i aracelli de aquella; i les quals dites perles i balaixos confessaren haver rebudes i rebuts los dits reverends canonges (---), encar fos present lo venerable mossèn Miquel Boluda, sots-sachriste, aquell les confessa haver rebudes, renunciants, etc. Xàtiva.

Testes, los nobles don Johan (Des)Puig i mossèn Francesch Gil, prevere”

- Nº 5 **Descripció de la Custòdia Major en 27 de gener de 1560.** AHCX. Inventari de les joyes y béns d’or, argent, brocat, seda e altres, de la sacristia de la Seu de Xàtiva. Determinaciones antiguas y Inventarios de Sacristía. Foli 152.

“Item, una custòdia tota d’argent blanca, que serveix per a portar lo Sant Sacrament dia del Corpus, ab quatre pilars d’argent, i alt la spiga i entorn d’aquella tot d’argent obrat de talla, i baix lo peu clavat en bastiment de fusta daurat, ab quatre profetes i títols d’argent, ab los cabells i barbes daurades i tots ab corones d’argent.

Item, en lo araceli dins la dita custòdia daurada, en lo qual, per lo entorn den mig y ha sinquanta quatre perles ab setse balaxos.

Item, a la una cara al entorn del vidre hia trenta sis perles grosses ab quatre balaxos, tot engastat en argent, fent a matexa ara. En lo alt d’aquella y ha una imatge de Santa Maria Magdalena d’or masís, ab quatre perles grosses engastades entorn de dita imatge, i en la mà esquerra un robí en loch del pot, e baix en dita part del vidre y ya hun àngel d’or masís, ab quatre perles engastades en lo mateix àngel i dos pedres: la una, taula de diamant, i l’altra, safir, molt fines; e davall lo àngel, un fermall d’or ab la imatge de Santa Bàrbera, ab dotze perles entorn i tres en lo mig; e més, una pedra blava engastada d’or i ligada ab fill de seda i or; e més, un angelet de nàquera ligat ab fil de ferro. E a l’altra part o ara del dit araceli y ha trenta i sis perles grosses engastades a l’entorn de l’araceli, ab quatre balaxos, e en lo cap de dalt y ha un fermal d’or ab quatre (perles) i una pedra blava, tot engastat en lo mateix entorn del vidre; e en lo baix, hun fermal de nàquera: a la una part, la Salutació, i a l’altra part, la nativitat de Nostra Senyora, d’or, lo qual està penjant ab nou perles engastades en dit fermal; e més baix y ha altre fermall d’or ab sis perles engastades en dit fermal e una pedra engastada en or penjant en hun filet d’or, e altra pedra crestallina engastada en or. Les quals perles acumulades prenen suma de cent sexanta sinch.”

Nº 6 **Descripció de la custòdia en 1569.** AHCX. *Inbentario de la plata i hornamentos de la Iglesia Colegial de Sancta Maria de la Ciudad de Xàtiva a 29 de mayo de 1569. Libro de Visitas de 1569-1591. Foli 419.*

“Una custodia de plata, grande, con quatro profetas, con pie grande y encima quatro pilares y una cruz, ésta de plata dorada, con un pedaço de espina de la corona de Cristo.

Un beril de plata dorado, digo araceli, toda dorada, en la qual, por el entorno de en medio ay cinquenta y quatro perlas con dies y seis balaxos. Y en la cara alrededor del viril ay treinta y seis perlas gruessas con quatro balaxos, todos engastados en plata dorada y encima está una imagen de Santa María Magdalena, toda de oro, con quatro perlas gruessas engastadas en la dicha imagen, y en la mano izquierda un rubí en lugar de un basso; y baxo del libro está un ángel de oro maciso, con sus alas, con quatro perlas gruessas engastadas y un diamante y un çafir engastado en el cuerpo del ángel; y debaxo del ángel un joyel de oro con Santa Bárbera, con doce perlas alrededor y tres en medio, y encima della una piedra açul atada con hilo de oro y seda, y más, un angelico de náquera atado con hilo de arambre. En la otra parte ay alrededor treinta y seis perlas gruesas con quatro balaxos, y en la caveça de arriba está un joyel de horo con quatro perlas y una piedra açul, todo engastado en lo mesmo redondo del vidrio; y en lo bajo del vidrio un joyel de náquera: en la una parte, la Salutación, y en la otra, la Nativitat de Nuestro Señor, la qual está colgando con nueve piedras perlas engastadas en el dicho joyel. Y más bajo ay otro joyel de horo con ocho perlas engastadas en el dicho joyel y una piedra leonada enmedio, y más, otra piedra leonada engastada en oro colgando de un hilo y seda y otra piedra cristalina engastada en oro. Las quales piedras, todas acomuladas, digo perlas solas, son ciento sesenta y ocho.

Item, dentro del dicho araçeli ai un beril dorado para poner el Santíssimo Sacramento, con su peana para sustentarlo.

Item, una crucita dorada con su crucifijo, en la qual hay un pedazo de la espina de la corona de Nuestro Señor.”

Nº 7 **El 7 de juny de 1571, Bertomeu Cerdà, en nom de certes persones, fa donació de joies per a la custòdia.** AHCX. *Johies per a la custòdia. Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía. Foli 197.*

“Deinceps, autem die intitulato sexto, mensis junii, anno a Nativitate Domini Millesimo quingentessimo primo, personalment comparegué davant los reverends e magnífichs degà e canonges de la present església, e presents los reverends e magnífics Francès Gil, canonge síndich e procurador de dit capítol, lo reverend mossèn Bertomeu Cerdà, prever, e dix que, mogudes de devosió certes persones de la present ciutat, donava i realment dona i lliura al dit reverend capítol i canonges e síndich, per part de dites persones, per ornament de la custòdia, trenta i huna pesseta de diner, ses pedres guarnides d’or, enfilades en un cordò de passamà de seda de grana, requirint sia feta confessió per dits canonges (de) dits presents. I axí mateix, donava i lliura un llibret d’or, ab una veta de seda de grana, ab onze perles engastades alrededor de dit llibret. E los dits senyors degà i canonges e Fransès Gil, síndich, confessaren tenir en son poder dites trenta i huna pesseta i dit llibret d’or, per què renunciaren, etc.”

Nº 8 D. Lluís Despuig, cavaller de Xàtiva, en el seu testament rebut en 21 de maig de 1578, llega 85 lliures a la custòdia.

“A la custòdia de la Seu de la present ciutat eo als administradors de aquella, 85 lliures, les quals vull e mane sien donades un any après la mort mia”. Testament de Lluís Despuig, Alzira, 21 de maig de 1578. AHCX. Pergamins XXII.

Com hem vist, Lluís Despuig era un dels administradors de la luminària del Corpus Christi que signa l'època de les deu lliures deixades per Catalina Borrell.

Nº 9 Descripció de la custòdia en l'inventari fet el 18 d'abril de 1584. AHCX. Determinaciones antiguas y Inventarios de Sacristía. Foli 208.

“Item, una custòdia d'argent, gran, tota daurada, que serveix pera la festivitat del Corpus, ab quatre pilars d'argent i dalt en l'espiga i entorn d'argent obrats de talla, i baix, lo peu clavat en bastiment de fusta, ya quatre prophetes ab títols en les mans i coronas en los caps, d'argent daurat.

Item, en lo araceli, lo qual va dins dita custòdia, daurat, en la qual, per lo entorn den mig que va més afora, y ha cinquanta quatre perles am setze balaxos, cinc de les quals estan desclavades en la capseta redona damunt dita, i dos perdudes.

Item, a la huna cara de dit vericle, alentorn del vidre, y ha trenta sis perles grosses ab quatre balaxos, tot engastat en la matexa cara; en lo alt d'aquella y ha un imatge de Santa Maria Magdalena, d'or massís, ab quatre perles grosses engastades entorn de dita imatge, i en la mà esquerra un rubí en loch de pot, i baix, en dita part de vidre, y ha un àngel d'or masís, ab quatre perles engastades en lo mateix àngel (i) dos pedres; la una, taula de diamant, i l'altra, saffir, molt fines; i davall lo àngel un fermal d'or amb la imatge de Senta Bàrbera, ab quinze perles alrederor i tres en lo mig.

Item, un joyel de náquera a modo de donapau chiquet, ab nou perles per lo entorn engastades en or, i una esteleta ab una perla i una pedra blava engastada.

Item, en l'altra part de dit araceli y ha trenta i sis perles engastades i quatre balaxos i en lo cap de dalt y ha un fermal d'or ab quatre perles grosses i una pedra blava en lo mateix entorn; i en lo baix, altre fermal d'or ab sis perles en dit fermal i una pedra tena enmig. Totes les perles damunt dites, acumulades ab les que falten, ço és, les cinch que estan en la capseta i les dos perdudes, fan suma de cent sexanta cinch perles.”

Nº 10 El 17 de juny de 1599, Victòria Olomar, vídua de Gaspar de la Tonda, va fer donació de diverses joies per a la custòdia. AHMX. Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía. Foli 228 V.

“A XVII de juny de MDLXXXVIII, Miquel Jeroni Armengot, ciutadà, i Francès Cúmols, argenter de la present ciutat de Xàtiva, oferiren i donaren en nom de dona Victòria Olomar, viuda de mossèn Gaspar la Tonda, quondam, cavaller, per a obs d'adornar la custòdia del Sant Sacrament, los joyells e coses següents:

Primo, un Sent Juan Batiste de coral vermell servit en filet d'or.

Item, un tros de banya d'alicorn guarnit d'or.

Item, un joyellet d'or d'arqueteria de forma d'Agnus, ab dos crestallets i angles? dos figuretes.

Item, un joyellet ab un doblet vermell guarnit d'or.

Item, una llengua de serp guarnida d'or.

Item, una creueta de nàquera guarnida d'or als quatre cabets.

Item, un estancasanch guarnit d'or de forma oval, com un joyellet.

Item, una faveta de les Índies guarnida d'or, a les espatles pintat un Ecce Homo.

Item, un coret de marfil de figura d'un cor guarnit d'or.

Item, una crisalica triangle guarnida d'or.

Item, un gravat de figura d'un Jesús guarnit d'or i a les espatles un nom del Jesús gravat.

Item, una pedreta de figura de fesol guarnida d'or.

Item, un crestallet de color vert guarnit d'or d'archeteria ab puntes i tres perles penjant.

Item, un altre vidre aldeconet guarnit d'or.

Item, un lleonet de coral ab un fil d'or.

Item, nou pellets, a saber, dos de coral i un granet i sis de vidre, a saber: és un vert i los altres envinagrats.

Tot lo qual se lliura a mossèn Jeroni Cucaló, subsacrista, dit dia, per mans de mi, Nofre Juan Llopis, canonge racional.”

Nº 11 En 4 d'abril de 1616, la mare del canonge Llopis donà certes joies per a la custòdia. AHCX. *Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía.* Foli 252

“Primo, de uns Agnus de or plans que per Joachim Carbó, argenter, foren i fon estimats vales cinch lliures, los quals per la mare del canonge Agostí Vicent Llopis de dita Seu los dona pera adorno de la custòdia del Santíssim Sacrament.”

Nº 12 Descripció de la custòdia en 1628. AHCX. Inventari de febrer de 1628. *Determinaciones antiguas y Inventarios de Sacristía.* Foli 260.

“Primo, dita custòdia és d'argent tota daurada, que serveix per a la festivitat del Corpus, i sobre l'espiga de dita custòdia ya una creueta d'argent daurada, llevadissa; a la una part té una Verònica i a l'altra, un Salvador ab tres pedres engastades. La una és un saphiret, l'altra, un rubinet i l'altra, una esmeradeta fines.

Item, en lo araceli de dita custòdia, per lo entorn que va més afora, ya quaranta perles ab quinze balaxos de crestall i honze perles que estan desclavades, a compliment de les setze que estaven en los altres inventaris. Estan en un cofrenet, que acumulades ab les quaranta que s'han trobat en lo raceli, són cinquanta una perla.

Item, en la cara a l'entorn del vericle ya trenta sis perles groses ab quatre pedres: dos vermelles, una blava i una verda, que són les que en los altres inventaris

diuen balaxos. Són de crestell tot engastad en la mateixa cara. I en lo alt de dit vericle, apegat en lo araceli, ya una imatge de Santa Maria Magdalena d'or massís, ab quatre perles grosses engastades en lo entorn de dita imatge i en la mà esquerra té un rubí en lloch de pot, i davall lo dit imatge eo dit vericle ya un àngel d'or massís ab quatre perles grosses engastades en lo mateix àngel i dos pedres: la una, taula de diamant, l'altra, saphir chiquet i molt fines. I al peu de dit vericle un fermall d'or llevadís, ab lo imatge de Santa Bàrbera, ab setse perles chiques alrededor, de valor de trenta reals.

Item, en l'altra part de dit vericle, en la cara ya trenta perles ab quatre pedres: tres vermelles i una blava, i en los altres inventaris se diuen balaxos; i en lo cap de dalt ya un fermall d'or ab quatre perles grosses i una pedra blava e mich, de valor de trenta reals, i en los baix un altre fermall d'or ab sis perles i una pedra tenada en mich, de valor de trenta reals castellans.

(...)

(Tot seguit relaciona trenta sis joies penjades a la cara de davant i vint-i-cinc a la posterior).

(...)

Item, la sobredita custòdia està clavada en bastiment de fusta daurat i en ell yia quatre prophetes d'argent de plancha sobredaurats i en los caps de dits prophetes, coronas trencades daurades, excepto que ni ya dos trencades i un tros està en la caixeta que està en la segrestia i l'altre falta. Lo qual tros de la caxeta se donà en l'altra plata a Tomàs Navarro (racional de la ciutat), juntament ab altres troços de plata i los títols que tenien dits prophetes en les mans. I dita custòdia té uns llenços per estalvi.

Nº 13 Relació de joies de la custòdia lliurades en 1632 a Tomàs Navarro, racional de la ciutat, per indicació de D. Pedro Garcés, oficial vicari i visitador general, com a contribució a la fabricació dels dos àngels.
AHCX. Libro de visitas de 1632. Foli 378 V i següents.

“Memoria de las piezas que se han entregado por orden y mandato del dicho Señor Vicario y Visitador General a Tomàs Navarro, racional de la dicha ciudad, por manos del Sacrista Guitart y del canónigo Lorenzo Bru, para que su valor se aplique para el coste y hechuras de dos ángeles de plata dorados que ha mandado hazer el dicho señor, para que sirvan a la custodia. Y son las que se siguen:

Primo, una branca de coral guarnecida de oro, ocho reales.

Item, un joyel de oro con un pedacito de Unicornio. Vale seys reales.

Item, una uña de páxaro guarnecida de oro. Vale tres reales.

Item, un joyel de oro con una piedra de la cruz. Vale quatro reales.

Item, un joyel de oro, quadrado, con una piedra verde. Vale quatro reales.

Item, otro joyel con un estanca sangre guarnecido de oro. Vale seys reales.

Item, unos Agnus de oro de arquetería con cuatro perlas alrededor, de valor de diez reales.

Item, un joyel de oro con un balaix de chrystal. Vale seys reales.

Item, un joyel de oro con tabla de turquesa. Vale ocho reales.

Item, un joyel quadrado guarnecido de oro con tres perlas y una amatista. vale seys reales.

Item, un joyel guarnecido de oro con una piedra negra de vidrio que vale cinco reales.

Item, un joyel guarneçido con otra piedra verde. Vale cinco reales.
 Item, una cruz de oro esmaltada de negro. Vale catorze reales.
 Item, una amatista guarneçida de oro, quadrada. Vale doze reales.
 Item, un coral pequeño quadrado guarneçido de oro. Vale quatro reales.
 Item, una turquesa guarneçida de oro. Vale tres reales.
 Item, una piedra de la cruz guarneçida de oro. Vale tres reales.
 Item, una piedra guarneçida de oro. vale seys reales.
 Item, un estanca sangre guarneçido de oro. Vale quatro reales.
 Item, chrystal quadrado guarneçido de oro. Vale seys reales.
 Item, una calcedonia guarneçida de oro. Vale seys reales.
 Item, una cruz de nácar pequeña guarneçida de oro. Vales seys reales.
 Item, una sapina fina guarneçida de oro. Vale doce reales.
 Item, un diente de tejón con oro. vale quatro reales.
 Item, un broquel de dos sarçellos de muger. Vale seys reales.
 Item, un joyel en forma de coraçón. Vale cinco reales.
 Item, una branca de coral guarneçida de plata. Vale seis dineros.
 Item, una chrisolita guarneçida de oro. Vale ocho reales.
 Item, una patenilla de oro con la figura de N^a S^a y su Hijo. Vale ocho reales.
 Item, un pedacito de unicornio guarneçido de oro. Vale ocho reales.
 Item, una piedra ágata guarneçida de oro. Vale diez reales.

Que acumulado el valor de las dichas piedras que se han quitado de la custodia,
 es treynta y cinco libras, cinco sueldos.”

Nº 14 Construcció dels àngels i de les torres laterals de la custòdia en 1633.
 AHCX. Capitula post Epiphania et festivitate Pentecostes de anno 1629
 usque 1784. Foli 68

“En lo any 1633, sent jurats Alexandre Tarrasona, Dr. Onofre Gallego, Joan Benet Monfort i Jusep Ripoll, ciutadans, havent presehit consell, determinaren acabar la obra de la custòdia gran del Santíssim Sacrament; en fer dos torres a la definitió a la part superior i dos àngels en lo araçeli, i fonch nomenat Pere d’Avendanyo, argenter de la ciudad de València, lo qual, vista la custòdia, feu dites torres i àngels per 12 onzes d’or i mans, i la plata la que entraria. I pesà la plata 111 L, 10 s, 10. I havent fet dites torres i atrobant-se ser massa grans i no ser conforme lo art d’arquitectura, les tornà a fer en la forma que al present estan. I renovà tota la custòdia. I havent hagut en 2 de juliol 1632 visita en esta ciutat i entre altres coses, lo senyor vicari general, fent inventari de la dita custòdia, trobà que havia en ella moltes presentalles que no eren d’adorno, ans bé per ser chiques i de poc valor i estar lligades ab fills de ferro més afeaven que adornaven. I donà orde pera que les llevasen i nombrà per a este particular al canonge Lorens Bru, el qual les rebé i feu acte en dita visita de que les tenia i que estaven estimades en 36 L, pera donar-les a la ciutat i vendre-les pera ajudar a pagar dit gasto. Fonch rebuda la concòrdia de la ciutat ab Pere d’Avendanyo per Phelip Monfort, escrivà de dita ciutat, a 24 de janer 1633. Les dites pessetes foren donades pels jurats, sent jurat Jusep Bru, ciutadà, a Simeón Soler, clavari de l’Almudi”.

Nº 15 Descripció parcial de la custòdia on consta estar fets ja els àngels i les torres en un inventari redactat cap a 1633. AHCX. Memorial i inventari

de les joyes i ornaments de la Iglesia Collegial de la present ciutat de Xàtiva. Relació sense data però datable cap a 1639 o un poc abans. Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía. Folis 272 i següents.

“Item, la sobredita custòdia està clavada en un bastiment de fusta daurat i en ell ya quatre profetes d’argent de plancha sobredaurats, i en los caps de dits profetes, coronas d’argent daurades, excepto que ni ya dos trencades i en dita custòdia ya uns llensos estalvis que són dos.

Item, en la mateixa custòdia s’han afegit dos àngels de plata sobredaurats i dos torres d’obra flamenca.”

Nº 16 **Dª Lucrècia Sanç d’Alboi, al seu testament de 1641 deixa 33 lliures per a fer un viril nou per a la custòdia.** AHCX. Libro de cláusulas de últimos testamentos y legados píos. 1580. Foli 31.

“Dª Lucrècia Sans de Alboi en su último testamento que otorgó ante Joseph Tallada, notario, en 21 de mayo 1641 y publicado por el mismo en 4 de febrero 1647, dexó a esta Iglesia Colegial la cantidad de 33 L para que se haga un viril para el Ssm^o Sacramento para esta dicha Iglesia Colegial y (...).” (en blanc en l’original).

Nº 17 **Descàrrec del viril antic per haver-se’n fabricat un de nou.** AHCX. Anotació sense data però datable entre 1649 i 1661. *Determinaciones antiguas y Inventarios de Sacristía.* Folis 339 i següents.

“Item, dins en l’ara celi, un vericle d’argent daurat pera posar la òstia per a consagrar i lo sircuit de dita custòdia damunt l’ara celi a la part de fora i les joyes llevadises penjades.”

(I anotat al marge): *“Se li admet descàrrech (de) dit veril per haver-se incorporat en lo veril nou. Audifret, Racional del Capítol.”*

Nº 18 **Donació feta en 1668 de la perla “la Perrilla” per penjar-la en la custòdia.** AHCX. Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía. Foli 358.

“En 17 de nohembre de 1668 se li entrega al sobredit mossèn Miquel Marchami, subsachriste, una joya que es forma d’una perrilla feta d’una perla de nàcar. Pesa dos onses, un quart i un adarme, en la qual ya una esmeralda fina en la peaña i alrededor huit rubis i en lo remat de quatre cadenets, quatre rubís; en lo coll o collar, tres rubís, i en lo pit i cap de dita perrilla, dos diamants. I tota la dita joia es compon de la dita perla nàcar guarnida en lo cap i coa i peus d’hor, i tota l’obra esmaltada. Fonch preada per Gaspar Chaves i pere Guinart, platers, en valor de huitanta huit lliures, quatre sous i sis dinés -sin manos-.”

Nº 19 **En 1690 Carles Entreaigües va fabricar unes andes d’argent per a la custòdia, amb part dels diners deixats pel canonge sacrista Honorat Guitart.** AHCX. Llibre de Determinacions del Capítol de 1672 a 1692. Acta del 8 d’agost. Folis 406-406 V.

“Axi matix, lo quondam Dr. Honorat Guitart, prevere sachriste i canonge de la dita iglesia, poch ans que morís, acomanà a Jordi Navarro, generós, son nebot, que fera fer unes andes de plata pera la custòdia del Santíssim Sacrament (...) com a tot efecte les feu fabricar en València, precehint subastació per a les mans i fàbrica de aquelles, i foren lliurades les dites mans i fàbrica a Carlos Entreaigües, plater de València, per preu de 275 Lliures i li entregà pera la fàbrica de dites andes noranta y dos marchs, sis onçes, tres quarts y dos argensos de plata, que a rahó de 8 L, 2 s, 6 per cascún march, val la dita plata 754 L, 9 s, 7...”

Nº 20 Lliurament de quatre llanternes per a la custòdia en 1702. AHCX. Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía. Folio 390.

“en 26 de juny de 1702 se li entrega a mossèn Josep Garcia, subsacriste, quatre faroletes pera la custòdia del Corpus.

Nº 21 Pagament de la reparació de la custòdia i d'altres despeses de la procesó del Corpus de 1716. Arxiu Municipal de Xàtiva (AMX). Libro de Actas capitulares del Ayuntamiento. 1715-1717. Acta del 13 de juliol de 1716. S/f.

“Primeramente acordaron se le libren a Joseph Noguera, mayordomo de esta ciudad, setenta y seys libras y diez y seis sueldos, moneda de este Reyno, por las que de orden de esta ciudad ha gastado en la festividad del Corpus de este año, en esta forma: nueve libras que pagó por limpiar y componer la custodia y viril, en que fueron menester tres onças de plata; (...) seys libras a los doze sacerdotes que llevaron la custodia del Sacramento en la processión en el día de cabo y octava...”

Nº 22 Fragment de la descripció de la custòdia en l'inventari de 1742. AHCX. Quadern solt.

“Una custodia del Sacramento de plata sobredorada, trabaxada a lo mosaico con los adornos siguientes:

(...)

Item, unas andas aforradas de plancha de plata y a las quatro esquinas, que es donde se asienta la custodia, se hallan quatro ancianos de plata sobredorada.

Item, dos varas largas que sirven para llevar las andas, también aforradas de plata.

Item, 4 linternas de plata.

Nº 23 Descripció parcial de la custòdia en 1755. AHCX. Inventario que hizo D. Manuel Llinás, racional del cabildo, en 9 de junio de 1755, de los bienes que se hallaron en la sacristía de la insigne colegial iglesia de la ciudad de San Phelipe, y joyas que tiene Nuestra Patrona María Santísima. Quadern solt.

“Item una custodia del Sacramento, de plata sobredorada, trabajada a los mosayco, con los adornos siguientes:

Primeramente, a la parte superior, parte drecha, un librito de oro y de él cuelgan tres perlas. A la parte siniestra, un reliquiario pequeño de oro con ocho perlas, y más arriba, en lo superior de ella, una cruz de plata sobredorada, y más abajo, un pedazo de coral con una cadenita de plata. El viril de dicha custodia es de oro y a su frente ay quarenta y quatro perlas, un rubí, dos piedras blancas y tres grandes: la una, blanca, y las dos, algo coloradas. En el circuito del viril, sobre la cabeza de los ángeles y unos racimitos, ay dies y ocho perlas de buen tamaño, y sobre los ángeles que ay inmediatos al araceli, tres perlas sobre la cabeza de cada uno (aquesta darrera frase, exacta a la de l'inventari de 1740, està tatxada a l'original); y por las espaldas de dicho viril se enuentra adornado y guarnecido con quarenta perlas de buen tamaño; y al pie del mismo por dicha parte, se encuentra un reliquiario de oro con una imagen de Santa Bárbara, rodeado con dies y seis perlas pequeñas.

El araceli de dicha custodia es de plata sobredorado y por ambas partes contiene dies y seis piedras de diferentes colores y un cerquillo sonde se coloca la forma es de oro.

A cada una de las esquinas de dicha custodia se halla un ángel de plata que con las manos sostiene el viril.

El adorno que tiene dicha custodia colgado del medio del balcón es lo siguiente:
(...)

Una perla dicha la Perrica, con la cabeza, piernas y cola de oro, y sobre la cabeza, un diamante y sobre el pecho, otro. En el collar, tres rubíes, (y) en las cadenas que la mantienen, veinte y cinco rubíes. El asiento en que está dicha Perrica se encuentran ocho rubíes grandes y doce pequeños y baxo dicho asiento, que es todo esmaltado, una esmeralda grande.”

Nº 24 **L'anda de la custòdia tenia quatre escuts de la família Guitart.** AMX. Nota puntual de todas las escrituras de que libré testimonios y demás que convino para las pruebas del señor Dn. Francisco Agulló Cebrián, con el papel sellado y legislación de cada uno, en virtud de auto de los señores jueces del cometido. Petició de l'hàbit de Montesa a favor de dit Agulló, en 1757. Fons Ripalda, s/s.

“Por otro, de ser las armas que están en la custodia de plata de la colegial de la familia de Guitart, 18 sueldos.”

Nº 25 **En 2 de juny de 1758 Francisco Pomares, argenter, rep 4 L, 10 s per reparar la custòdia i netejar alguns objectes.** AHCX. Libro de cuentas de fábrica de 1717 asta 1774 inclusives. Foli 102 V.

“A Francisco Pomares, platero, por unos remiendos en la custodia del Sacramento, limpiar los incensarios y quatro candeleros de plata, quatro libras, dies sueldos. Recibo de dos de junio de 1758.”

Nº 26 **Descripció de la custòdia en 1771.** AHCX. Copia de escritura de inventario de los bienes, alhajas, ornamentos, reliquias, ropas y demás,

pertenecientes a la sacristía de la insigne colegial iglesia de esta Ciudad de San Phelipe, según dentro está. Quadern solt.

“Primeramente, una custodia grande de plata sobredorada, a lo mosayco, con tres torres en su remate. En la del medio, una cruz de poco más de medio palmo de larga, también de plata sobredorada, que puede sacarse. Colocada dicha custodia sobre unas andas de plata sin dorar, con cuatro cabezas, también de plata, y sobre ellas, quatro virollas de plata, y en cada una su linterna de plata sisellada, con sus vidrios, gonzes, cadenilla i ahuja de plata para serrarlas, con ocho pomos pequeñitos al lado, una cúpula o media naranja con su linternón, también de plata, para despedir el humo, media naranja con quatro pomitos pequeños, y en el remate una crusesita, también de plata. Y en el rellano donde descansa la custodia, quatro profetas de plata, sobredorados, con sus coronas en parte rompidas, con los brazos, cuellos y manos encarnados, cuyas andas de plata tienen quatro escudos sobredorados de armas, uno en cada ángulo, de la familia Guitart, y dos remos de madera aforrados con planchas de plata, con unos pomos a los extremos, de lo mismo, cubiertos en quatro fundas de badana encarnadas. Cuyas andas de plata tienen en lo interior quatro farfalanes de lo mismo, sisellados, uno en cada ángulo, que la rodean, con sus gonzes y ahujas de plata. En la qual se hallan las siguientes alhajas:

Primeramente, en el medio, un viril sin pie, de oro o dorado, guarnecido a la una parte (con) tres piedras, una azul y dos coloradas, y en el rellano, veintidós perlas finas de peso, con cuatro ángeles de medio cuerpo con las insignias en las manos. Sobre la cabeza de cada uno, tres perlas de la misma calidad y tamaño y en el de la otra parte, dos: una en cada ala, junto a los pechos.

Otrosí, un san Miguel Arcángel de oro esmaltado, con cuatro perlas finas grandes de peso; en el vientre un diamante engastado en oro y sobre él una cruz muy pequeña esmaltada, y baxo de él un zafiro de tamaño de media avellana, con su diadema pequeñita, también de oro. Afianzado a la cabeza del medio ángel que tiene a las espaldas, a la parte de abajo, colgando, hay otra perla fina del mismo tamaño. Queda sobre el cristal del mismo viril.

Otrosí, en el círculo de dentro inmediato al cristal del contraviril en que se afianza el araceli, doce serafines, uno de los cuales cubre la imagen antedicha de San Miguel.

Otrosí, a la parte de afuera e interior del mismo viril, otros doce serafines de plata sobredorados, poco mayores que los antedichos, con quatro piedras sobre la cabeza de quatro de ellos: una amarilla, otra colorada, más crecida que las otras dos, también del mismo amarillo y colorado; a la una parte, sólo dos piedras coloradas en figura de almendras. A la parte de fuera de dicho viril, otros doce serafines de plata sobredorada, con dos coronas o flores de lis a los lados. Diez de ellos están en el llano, los otros que les circuyen con dos caras, una a cada lado, están a la parte de arriba, y abaxo están con una cara; y diez y siete perlas finas grandes afianzadas, parte de ellas sobre las cabezas de los mismos serafines, y parte sobre los remates de florecitas interpoladas entre los serafines, que son las coronas o flores de lis arriba dichas.

Otrosí, un colgante de zarcillo de piedra cristalina engastada, al parecer en oro, hazido en el cuello del ángel que está a la parte de abaxo del viril.

Otrosí, una joya del tamaño de una peseta, con corta diferencia, toda de oro, redonda, con seis perlas finas del tamaño poco menor que las antedichas y en medio un rubí engastado en oro.

Otrosí, a la parte de arriba del mismo viril, una imagen de oro, cuerpo entero, de Santa María Magdalena, con algo de esmalte en la peña en que descansa, con quatro perlas finas grandes afiansadas en el mismo engastado, en lugar del vaso de ungüentos.

Otrosí, a la otra parte de dicho viril, que es por donde se abre con sus gonzes, en lo interior hay también quatro ángeles de medio cuerpo, de plata sobredorada, con tres perlas finas grandes sobre la cabeza de cada uno de ellos, y dos algo mayores sobre las alas del de la parte de arriba.

Otrosí, en el llano donde descansan dichos ángeles hay veintidós perlas finas grandes, unas mayores que otras, y quatro piedras engastadas en plata sobredorada: dos redondas - una colorada y otra azul-, otra quadrada, también colorada, y otra larga del mismo color.

Otrosí, en el círculo interior de dicha puerta, doce serafines de plata sobredorada.

Otrosí, dos serafines más crecidos, uno a la parte de arriba y otro a la parte de abaxo. Colgado a la cabeza de éste, una joya redonda de oro del tamaño de una peseta, en el medio una imagen de Santa Bárbara con la torre en las manos, esmaltada, con diez y seys perlas pequeñas en el llano, y sobre la cabeza del otro ángel de la parte superior, quatro, con corta diferencia. En el medio, una piedra azul, al parecer zafiro, de figura de una almendra, afianzada de quatro floroncitos, con quatro perlas grandes intermedias.

Otrosí, dentro de dicho viril otro contraviril de plata, sobredorado, pequeño, con sus rayos y cristales, con quatro piedras en círculo de cada parte: dos verdes y dos coloradas, con quatro botoncitos intermedios esmaltados, con su cadenilla y ahuja de plata sobredorada para abrir y sacarle. Y dentro de dichos cristales el araceli de plata o de oro, con sus gonzes o cadenilla de los mismo, en que se coloca la Sagrada Ostia.

Otrosí, en el llano sobre que descansan dichos viriles, dos ángeles de cuerpo entero, corateriales, de plata, sobredorados, arrodillados, en figura de sostener el viril”.

Nº 27 **Neteja de la custòdia i les andes en 1793.** AHCX. Libro de acuerdos capitulares desde 1788 hasta 1794. Folis 253 V.

“A propuesta del infraescrito racional, se le encargó al mismo se limpiase a cuidado suyo y con su elección de sugeto, la cruz grande de las procesiones, las andas de plata y la custodia grande del Santísimo Sacramento.”

Nº 28 **En 6 d’agost de 1800, les senyores de Guàrdia donen diverses joies per a la custòdia.** AHCX. Libro de acuerdos y determinaciones capitulares, de 1794 a 1803. Foli 233. V

“Entregó el Sr. Cabello dos alajitas de oro, la una, joya relicario de Santa Teresa, con diamantes y la otra, un Santo Christo, a nombre y por regalo de las señoras de Guardia, para la custodia del Santísimo, y agradecidos quisieron que los señores Redondo y Cabello pasen a darles gracias a dichas señoras y que los señores Redondo y Lledó registren y vean las alajas de la Santísima Imagen de Nuestra Señora de la Seo, lo que así pasó y lo firmaron.”

Nº 29 **En 31 de maig de 1809 Dª Maria Lorenza Jordá va regalar per a la custòdia una cistelleta d'or i perles.** AHCX. *Libro de Acuerdos y determinaciones capitulares de 1809 a 27 de julio de 1815.* S/F. Acta del 31 de maig de 1809.

Nº 30 **En juny de 1811, el bisbe d'Oriola Dn. Francisco Cebrián y Valda dona a la Seu diversos ornaments i joies, i entre ells un pectoral i anell per a la custòdia emprada en l'octava del Corpus, amb expresa prohibició de posar-la en la que ix al carrer.** AHCX. *Copia del legado que el Ilmo. señor obispo de Orihuela Dn. Francisco Antonio Cebrián y Valda deja a la Insigne Colegial de San Felipe, su patria.* Inventari encartat en el *Libro de Acuerdos del Cabildo*, S/F. immediatament abans de l'acta del dia 21 de juny de 1811.

“Otrosí, lego y mando a la misma iglesia colegial el pectoral de esmeraldas, diamantes rosas y el anillo de diamantes brillantes, con su cadena de oro, justipreciado todo por mil ochocientas veintinueve libras, el qual quiero que se coloque por adorno en el viril o custodia que se expone el Santísimo Sacramento en la festividad de la octava del Corpus en dicha insigne iglesia, pero con expresa prohibición de que se saque en la custodia que públicamente se lleva en ombros de sacerdotes por toda la ciudad en el día propio de la festividad del Corpus.”

Nº 31 **Relació de les joies de la custòdia i de la imatge de la Mare de Déu de la Seu que es guardaren en una caixa en 1812.** AHCX. *Lista de las alhajas de la custodia del Santísimo y de la Virgen, hecha en 6 de Junio de 1812, que están en una caja forrada de latón.* *Libro de Acuerdos y determinaciones capitulares de 1809 a 27 de julio de 1815.* S/F.

“Un pectoral y anillo de brillantes del Sr. Obispo de Orihuela.
Otro pectoral y anillo más regular, del mismo señor.
Una cadena de oro del mismo señor.
Otra cadena de oro con una medalla de San Vicente.
Otra idem con una medalla de San Josef.
Una perla de figura de una perrita.
Un rosario de oro con una cruz pequeña.
Una manecita de marfil engastada en perlas y oro.
Otra cadena de oro con un aderezo y un ramillete idem a los extremos.
Un rosario de perlas con una cruz de oro.
Un rosario engastado de oro con una cruz pequeñita idem
Otra cadena de oro, regalo del canónigo Redondo
Un medallón de oro, al parecer con una imagen de la Purísima.
Un rosario de ámbar engastado en oro.
Dos brasiletes de oro.
Una cadena al parecer de oro, con su aderezo.
Un ángel con 5 perlas gordas y una piedra preciosa en medio.
Veintisiete anillos de oro y plata con sus piedras engastadas.
Pendientes y cruz de oro.
Otros pendientes y cruz de idem.

Tres rosarios de nácar con medallas de la S^a de la Correa, de la Seo y del Nazareno.

Un collar de ocho perlas gordas.

Dos rosarios o rastros largos de perlas medianas.

Otros tres de perlas pequeñas.

Un rosario mesclado de perlas y abalorios.

Un medallón de oro orlado de piedras con un país en el centro.

Dos sortijas de oro, una orlada de perlas y otra de brillantes.

Diez reliquiarios de diferentes tamaños e imágenes.

Una cruz pequeñita de oro.

Un dedal con perlas.

Un librito de oro con tres perlas.

Una aguilita con tres perlas gordas y una pequeña.

Una insignia de la cruz de Montesa con piedras.

Cáliz, patena y cucharita de oro del Sr. Cebrián.

Esta lista firmada por el Sr. Racional del Cabildo y el Subsacrista queda por duplicada en la caja y en los acuerdos de junio de 1812.

San Felipe, 6 de los dichos. Vicente Bordes, Racional del Cabildo. Josep Alberola, Subsacrista.“

Nº 32 **Relació feta en 19 d'abril de 1823, dels objectes que l'Ajuntament tenia dipositats en la Seu per a les funcions de culte.** AHCX. *Plata que el Ilustre Ayuntamiento de esta ciudad puso en la Iglesia para el uso de ella en las funciones de culto.* Expedient sense signatura.

”Una imagen de San Blas de unos tres palmos con reliquias al pecho, peaña, báculo y mitra, todo de oja de plata.

Otra imagen de Nuestra Señora de oja de plata de unos dos palmos con un libro y un Niño Jesús en las manos, con su peana.

Un relicario de pie con un dedo de San Vicente Ferrer.

La custodia del día del Corpus, lo principal de ella de cobre dorado, con sus adornos de plata sobre dorada, quatro figuras vestidas, de oja de plata sobredorada, peana de madera forrada de oja de plata.

Alajas de la custodia del Santísimo por dádivas de varios particulares.

(...)

Cuyas alajas quedan en poder de dicho Ilustre Cabildo y para que conste lo noto y firmo con su merced y el referido canónigo Dn. Vicente Bordes, Xàtiva y abril 19 de 1823.”

Nº 33 **En 2 de juny de 1834 D. Pedro de Alcántara Cebrián y Soto dona per a la custòdia un pectoral d'or i un anell heretats de son oncle el cardenal Cebrián.** AHCX. Libro de Acuerdos del Cabildo. Acta del 2 de juny de 1834.

“Otrosí, se presentó igualmente un pectoral de oro y un anillo con la Virgen del Carmen en miniatura, que D. Pedro de Alcántara Cebrián y Soto regalava al cavildo, propios de su pertenencia, que habían sido de su señor tío, el Excmo. Sr. cardenal patriarca, para que se colocase en el biril de las Minervas, y el día de Corpus se trasladase al que sale en la procesión. El cabildo, sumamente agradecido a los muchos favores que ha recibido de ambos señores, acordó se le diesen las más expresivas gracias y se colocase como desava.”

Nº 34 **La custòdia apareix en una relació del 28 d’octubre de 1836 com a pertanyent a l’Ajuntament.** AHCX. *Inventario de la plata y demás hecho en el año 1836 con motivo de la guerra civil. Document cosit a altre que es titula: Inventario de la plata de la Insigne Iglesia Colegial de la Ciudad de San Felipe y de los documentos no negociables contra la Caja de Amortización existentes en la misma iglesia. 28 d’octubre de 1836. s/s.*

“Una custodia trabajada a lo antiguo, su base de madera con planchas de plata y quatro linternas para la procesión del Corpus, del Ilustre Ayuntamiento de esta Ciudad”.

Nº 35 **Carta del 16 de febrer de 1929 del director de l’Exposició Internacional de Barcelona al Sr. Abat i capítol de la seu sol·licitant per a dita exposició, entre altres objectes, la custòdia de Corpus.** AHCX. Expedient S/S,

“En la visita realizada al Muy Ilustre Sr. Abad y dignísimo Cabildo por nuestros delegados colaboradores de la Exposición Internacional de Barcelona para seleccionar, entre los objetos artísticos que esa Colegiata atesora, los que estimase necesarios y convenientes que figuren en nuestro Palacio Nacional, destinado a enaltecer las glorias del arte patrio, dichos señores eligieron, de acuerdo con ese dignísimo cabildo y su Muy Ilustre Sr. Abad, los señalados en la relación que tenemos el gusto de adjuntar.

(...)

JÁTIVA. Colegiata:

Capa de Cebrián

Dos capas blancas bordadas del siglo XV o XVI (figuras)

Casulla con figuras (final del siglo XV)

Capa encarnada del siglo XVI

Servicio de plata del altar de Fernando VII (Llamado así por haber figurado en el altar de Madrid el día de su casamiento) [no és certa aquesta afirmació, que Sarthou va reiterar en diverses publicacions

Custodia de Alejandro VI

(...)

Portapaz plateresco”

- Nº 36 **Pòlissa d'assegurances dels objectes pertanyents a la Seu que es dugueren a l'Exposició Universal de Barcelona. 13 de març de 1929.** AHCX. Expedient S/S.

"Póliza de seguros

Exposición Internacional de Barcelona 1929. El Arte en España

Relación. Játiva, Colegiata nº 1

- 1.- Pontifical llamado del cardenal Cebrián, compuesto de casulla, capa, mitra, guantes, sandalias y medias, todo bordado en oro sobre seda. valoración, diez mil pesetas.*
- 2.- Casulla negra de terciopelo bordada en oro. Valoración, cinco mil pesetas*
- 3.- Capa blanca de seda bordada en oro. Renacimiento. Valoración, mil quinientas pesetas.*
- 4.- Capa amarilla tejido valenciano floreado. Valoración, mil pesetas.*
- 5.- Capa encarnada con imaginería del siglo XV. Valoración, cinco mil pesetas.*
- 6.- Capa encarnada con imaginería del siglo XV. La seda es posterior. Valoración, cinco mil pesetas.*
- 7.- Seis candelabros plata con sus sacras más pedestales y crucifijo, conformando juego llamado de Fernando VII. Valoración, sesenta mil pesetas.*
- 8.- Custodia llamada de Alejandro VI (será recogida después de la fiesta del Corpus). valoración, doscientas cincuenta mil pesetas. (Per causa d'haver-se incorporat a l'exposició després de començada, la custòdia no figura al catàleg).*

- Nº 37 **Noticia d'haver-se recuperat la custòdia desapareguda en 1938.** AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta de l'1 de març de 1944. Foli 34.

"Reunidos los señores capitulares en el lugar de costumbre, esceptuando al M. I. señor don Ramón García, que se encontraba enfermo, y bajo la presidencia del M. I. señor abad, rezadas las preces de costumbre, se abrió la sesión.

El señor presidente nos comunicó la fausta noticia de haberse recuperado la valiosa anda propiedad de esta colegiata, destinada a llevar el Señor en la procesión del día del Corpus, la cal había desaparecido en tiempo de la revolución. La más completa satisfacción fue manifestada por todos los presentes, como también los deseos de poseerla."

- Nº 38 **L'1 d'abril de 1941 el capítol de la seu va acordar enviar a Madrid al sagristà, senyor José Bataller, per veure s'hi trobava algun dels objectes pertanyents a la col·legiata, desapareguts durant la guerra.** AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta de l'1 d'abril de 1941. Foli 17.

"Habiéndose tenido noticia por conductos fidedignos de hallarse en Madrid una exposición abundantísima de objetos recuperados pertenecientes al culto y riqueza

depositada antes de la revolución en todas las iglesias de España, y siendo una de las más espoliadas esta colegiata, y con el laudable fin de ver si se encontraba en la misma alguno de los objetos robados, se acordó embiar al sacristán de la misma, José Bataller, como conocedor de todo lo perteneciente a esta colegiata, cuyo viage le fuera costeadado de los fondos de la misma.”

Nº 39 El 10 de juny de 1941, l'abat de la Col·legiata va comunicar al capítol que el sagristà no havia trobat res a Madrid. AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta del 10 de juny. Foli 18.

“Y finalmente se dio cuenta del viage infructuoso hecho a Madrid por el Sr. Bataller.”

Nº 40 El 5 d'abril de 1943 el capítol eclesiàstic acordà encomanar una custòdia nova. AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta del 5 d'abril de 1943. Foli 27 V

“Se cordó la construcción de una anda para el Corpus”.

Nº 41 En la reunió del capítol del 3 de juliol de 1943 es deixa constància de l'estrena de la nova custòdia. AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta del 3 de juliol de 1943. Foli 30

“Además, se hace constar como que el día de Corpus se estrenó la nueva custodia que aunque sencilla está bien presentada, cumpliendo con esto el artista con el encargo que se le hizo.

Nº 42 L'1 de març de 1944, l'abat de la col·legiata comunicà al capítol que havia aparegut la custòdia del Corpus. AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta de l'1 de març de 1944. Foli 34.

“ El señor presidente nos comunicó la fausta noticia de haberse recuperado la valiosa anda propiedad de esta colegiata, destinada a llevar al señor en la procesión del día de Corpus, la cual había desaparecido en tiempo de la revolución. La más completa satisfacción fue manifestada por todos los presentes, como también los deseos de poseerla.”

Nº 43 L'1 d'abril de 1944, l'abat de la col·legiata va comunicar al capítol de la Seu que ja havia arribat la custòdia, però incompleta. AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta de l'1 d'abril de 1944. Foli 34V.

“El señor presidente leyó el acta anterior que fue aprobada y a continuación se manifestó que se había recibido el anda que según dige en el acta anterior había sido recuperada, pero ésta ha venido mutilada, ignorándose hasta el presente dónde puedan encontrarse las piezas que les faltan; y además nos fueron remitidos dos preciosos cálices, regalo de S.S. Calixto III y el del M. I. señor canónigo Cebrián, como también

una Vera Cruz pequeña, (y) un porta paz. Todo lo cual ha sido guardado en esta colegiata”.

Nº 44 **Impossibilitat de traure la custòdia en la processó de 1944 per causa de no tenir peu.** AHCX. Libro de actas del cabildo colegial 1939-1948. Acta del 2 de maig de 1944. Foli 35.

“Se habló del estado en que se encuentra el anda recuperada y la imposibilidad de poderla utilizar en la procesión solemne del día de Corpus, por faltarle la base.”

Nº 45 **Certificació i informe fet per D. Francisco Pajarón Andreu, argenter, en 15 de desembre de 1989, de les peces de la custòdia que en 1948 es feren noves i de les que es restauraren.** L’Original va ser dipositat per mi en la Col·legiata. Hi ha fotocòpia en l’Arxiu Central de la Generalitat Valenciana. Expt. 7/89 de la Direcció General de Patrimoni Artístic.

“En visita ocular al Museo de la santa Basílica de Játiva, por invitación de los Sres. D. Josep Lluís Gil i Cabrera y D. Mariano González Baldoví.

Referente a una Custodia procesional de estilo gótico.

Vista por mí, Francisco Pajarón Andreu, para comprobar personalmente, a falta de datos, desaparecidos por efectos de la inundación del archivo que tenía en el sótano en la riada del año 1957, doy fe que esta custodia la trajeron aquí al taller en piezas sueltas y maltratadas en la década del 40. Entonces yo era estudiante de la escuela Superior de Bellas Artes y al tiempo en el Servicio Militar. (Sic).

Mi memoria retrocede viendo sobre esta custodia los trabajos de restauración que mi padre Francisco Pajarón Suay realizó. Paso a resumir las partes de la restauración de la custodia:

Cuerpo superior.- Lo que se hizo es aderezar (enderezar) lo mejor posible y sujetar las piezas que estaban sueltas.

Cuerpo central.- Se hizo una plataforma de metal para mejor sujección del cuerpo superior e incluso del viril. El viril, sustituir clavija y piezas deterioradas, restituir perlas y demás piezas de completar el ostensorio. Los ángeles adorantes sueltos y algunas alas sueltas resoldar.

Cuerpo nudo y base.- Me acordé por mi retrocesión, lo atareado y preocupado que estaba mi padre en componer la pieza que faltaba para dar importancia al conjunto, el equilibrio de proporción que se necesitaba diseñando, y el trabajo realizado. Su constancia está marcada (con) el punzón del taller: un exagonal con un pajarito y una letra N, en el lado izquierdo de la base de delante, y en el lado derecho, desfigurado, con otro punzón del taller, rectangular, el pajarito y la letra N. El dorado es a base del procedimiento a baño de zinc, sistema antiguo. (El dorado a fuego no se hizo por creer que es presupuesto muy elevado, por un alto contenido de oro que se necesitaba para recubrir).

Las figuras sacerdotales o reyes cristianos ofrendando al Señor.- Recuerdo cómo estaban algunas chafadas. Con habilidad aderezó y reconstruyó piezas que faltaban. Figura nº 1, aderezar. Figura nº 2: brazo y mano nuevos del lado izquierdo de la figura. Figura nº 3: mano derecha nueva, base restaurada y hojas de parra nuevas.

Figura nº 4: pulgar añadido de la mano izquierda, que faltaba (y) algunas paletillas de sujeción de las figuras a la plataforma.

Plataforma de metal con asas, silueteado para sujeción del conjunto de la custodia.

Játiva, 15 de diciembre de 1989. F. Pajarón”

CITES BIBLIOGRÀFIQUES

1564. “Más XXXI cálizes, un relicario y dos tablas con muchas reliquias, un diente del apóstol Sant Pedro, un pedaço del madero de la Vera Cruz y una espina de la corona del Señor que les dio papa Calixto. Y más tienen muchas cruces y otras piezas y vasos de plata ricos y hermoso y una custodia de valor de más de tres mil ducados”. Rafael Martí de Vicianá. *Crónica de Valencia. Tomo II*. Edició facsímil de la de 1882, París-València. València, 1980. Pàgina 371.

1857. “Debéis ver la suntuosa custodia de plata que figura una iglesia gótica, digno regalo de Alejandro VI”. Vicente Boix, *Xàtiva: Memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad*. Xàtiva, 1857, pàgina 411.

1883. “Sacristía neoclásica. Una jarra, tal vez de Alcora. Al lado de la sacristía, el relicario: custodia del XV, dicen fue regalada por el papa Calixto III (Rodrigo de Borgia), tío del célebre Alejandro VI, padre de Lucrecia y de César Borgia.”Excursión a las provincias de Valencia y Alicante durante las vacaciones de Navidad de 1883 a 1884.” *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*. Madrid, 1884, nº 169, Año VIII.

1889. “Pero la pieza principal del tesoro de esta iglesia es la magnífica custodia gótica, que fue muy elogiada en la Exposición de Artes retrospectivas celebrada en Madrid el año 1892, cuando las fiestas centenarias del descubrimiento de América; y de la cual se dice que se labró con plata enviada por aquel papa (Alexandre VI). Dícese también que aquella era la primera que se recibió en Roma del Nuevo Mundo.”²

² Esta leyenda de objetos fabricados con la primera plata traída de América, se repite en varios puntos. El arcipreste señor Pla me dice que en los inventarios y actas capitulares de la colegiata la custodia a que me refiero es llamada Custodia Mayor o del Papa, y no se hace mención de ella hasta después de Alejandro VI, pero no se han encontrado documentos que acrediten su construcción. Añade el señor Pla que, al desarmarla para llevarla a Madrid con motivo de la exposición mencionada, viose una marca, de la cual se deduce que fue construida en Lérida, pero que las torres o agujas laterales se labraron en Valencia. De ello tiene tomadas notas el señor Pla. No pudo proporcionármelas por estar trasapeladas. Si las consigo las mencionaré en el apéndice de este libro, pues considero la custodia de Játiva como ejemplar muy interesante de la orfebrería española del siglo XVI, al que indudablemente corresponde. Es de estilo ojival florido. Tiene figura de templete, sostenido sobre una pilastra, en la forma usual de los relicarios. El templete, en cuyo centro está el ostensorio, obra muy posterior, es de cuatro columnas, y sobre este cuerpo forma dosel una galería afiligranada, en la cual se levantan tres agujas, más alta la del centro que las laterales. A los lados del cuerpo central hay dos ángeles adorando la Hostia, de estilo más moderno, y en la base, que descansa sobre un pedestal de época reciente, cuatro figuras con incensarios. Parecen, por su vestimenta, sacerdotes de la antigua ley; pero llevan diadema en vez de mitra.

PS. Custodia de la Colegiata de Játiva (pág. 734). El arcipreste señor Pla sólo ha encontrado en el archivo de esta iglesia la noticia de que en 1633 los jurados de Játiva acordaron “acabar l’obra de la custòdia gran del Santíssim Sacrament, en fer dos torres de la definició a la part superior y dos ànchels en l’Ara Coeli”. Encargóse esta obra a “Pere de Avendaño, argenter de Valencia”. Teodoro Llorente. *Valencia*. Tomo II. Barcelona, 1889. (Malgrat l’any d’edició que figura al llibre, va ser editat amb posterioritat, atès que esmenta l’exposició de 1892).

1893. “174. Gran custodia gótica de plata dorada y en el ostensorio piedras preciosas y perlas. Fue regalada a la dicha iglesia por Alejandro VI, hijo de dicha ciudad, y fabricada con la primera plata que vino de América, que como ofrenda le enviaron los Reyes Católicos. El cuerpo que le sirve de base, también del mismo metal, es de época reciente.” *Exposición histórica europea de 1892 a 1893. Catálogo General*. Madrid, 1893.

1908. “Le pape qui a donné au nom de Borgia son immortalité de gloire et d’ignominie était né à Játiva.

La grande et magnifique “custodia” de la collégiale passe pour avoir été donnée per lui et dorée avec le premier or qui fut envoyé du Nouveau Monde à Rome. Le “tempietto” d’argent doré est d’architecture flamboyante; il porte un poinçon que je n’ai pu voir, mais qui a été relevé lorsque la pièce a été démontée pour être envoyée à l’Exposition colombienne de Madrid, en 1892: c’est un poinçon de Lérída. La moistrance de l’hostie et les deux anges agenouillés qui la soutiennent sont d’un dessin italien trop pesant pour qu’on les attribue à la Renaissance: en effet, un document a fait connaître que ces anges et deux des pinacle de l’édicule ont été exécutés seulement en 1633 par un orfèvre de Valence, Pere d’Avendanyó”. Émile Bertaux. “Monuments et souvenirs des Borgia dans le Royaume de Valence.” *Gazette des Beaux-Arts*. París, febrer de 1908, n° 608. Tercera època, Tom. XXXIX.

1916. “En prueba de su amor a su ciudad, hizo (Alexandre VI) un magnífico regalo a la iglesia parroquial en que fue bautizado, consistente en la artística custodia que para la procesión del Santísimo se usa anualmente el día del Corpus, y que fue labrada con la primera plata que trajo Colón del Nuevo Mundo”. Pascual Cucarella Candel. *Setabenses Ilustres*. Carcaixent, 1916. Pàgines 81-82.

1917. “En el tercer armario se guarda la gran custodia. Es de plata dorada y oro, tiene un soberbio pie con cuatro esmaltes y de este se levanta un templete con tres penachos y el de enmedio remata con una cruz. Bajo de dicho templete está el Ara Coeli de oro cuajado de brillantes y perlas y a los lados dos mancebos adorando la Sagrada Forma y sobre el piso de la peana están cuatro profetas: dos con incensarios y los otros con espigas de trigo y el otro con racimos de uva. Esta custodia fue regalo del Papa Alejandro VI”. Germán Ramírez. “Un manuscrit inédit sobre Xàtiva de José Carchano”. *Papers de la Costera* n° 6. Pàgina, 189.

1922. “La custodia es otra gigantesca pieza gótica, (...). En el ostensorio, que es de estilo renacimiento, lucen gruesos brillantes, perñas y otras piezas de inculculable valor. Pero éste no nos interesa tanto como el valor artístico de la pieza, muy superior al material de sus metales y alhajas. Indudablemnte, después de las célebres custodias de Toledo, Barcelona, Teruel y Córdoba, habrá pocas en España como la de Játiva. (...) Está fabricada en Lérída y restaurada en Valencia.”

(I en nota de peu de pàgina, afegeix): “La tradición pregona que la plata, que en gran cantidad entró en la fabricación de esta custodia, la envió a Játiva, su patria nativa, Alejandro VI, procedente de la que trajo Colón de América.” Carlos Sarthou. *Los tesoros artísticos de Játiva*. Barcelona, 1922. Pàgines 23 i 24.

1923. “Innumerables son los objetos del culto que conserva esta iglesia del papa setabense (Calixto III) y de su familia, cuya enumeración nos haría interminables. Hoy sólo queda un magnífico cáliz de plata, una pequeña Vera Cruz y dos relicarios ojivales, amén de la gran custodia del Santísimo que, según la tradición, fue regalada por el otro papa setabense, el calumniado Alejandro VI, sobrino del anterior y chantre que fue de esta iglesia, como vimos en una de las cartas de su egregio tío”. Gonzalo Viñes. *La patrona de Játiva*. València, 1923. Pàgines 37-38.

1923. “Más famosa por su exposición en Madrid, en 1892, es la custodia gótica del siglo XV, hecha con la primera plata de América, cosa aquí posible por ser donación del papa Alejandro VI, reinante cuando el descubrimiento. Son de Pedro de Avendaño (1633) los arreglos y parte renaciente de la misma, con el araceli.” Elías Tormo. *Levante*. Madrid, 1923. Pàgines 210-211.

1924. “El enigma de su origen realza todavía más su grandeza; es la perla eucarística de España -así se le llamó en Madrid hace treinta y dos años- (...) El enigma, sin embargo se va aclarando, y no sería difícil que su solución completa coincidiera con la total reivindicación del gran pontífice setabense Alejandro VI, a quien se atribuye.

(...)

El templete ojival, con sólo el chapitel del centro, es de fines del siglo XIV, de cuyo labrado tan sólo tenemos el indicio de una marca, que apareció cuando lo desmontó el Dr. Pla Ballester para trasladarlo a Madrid el 1892, la cual marca hace suponer que se construyó en Lérida; digno de notarse es que, a fines del mencionado siglo, mientras D. Rodrigo de Borja escalaba las más altas dignidades de la Iglesia, un primo hermano suyo, D. Luís de Milán, ocupaba la sede ilerdense, donde el tío de ambos, Calixto III, había dejado tantos recuerdos, primero como escolar y graduado en su Universidad, como catedrático en su Estudio, después, y como canónigo y vicario general, finalmente.

Este templete se doró después de 1560 y antes del 1572.

De fecha anterior al 1560 es el araceli exterior, que estuvo siempre dorado y que parece obra valenciana por su belleza y sobriedad. No así el pequeño viril interior, que se hizo nuevo a fines del siglo XVII, antes del 1670.

(...)

La admirable custodia iba asentada antiguamente en un basamento de madera, dorado, hasta que en 1690, el ciudadano D. Jorge Navarro, en cumplimiento de la última voluntad de su tío D. Honorato Guitart, canónigo sacrista de esta iglesia, hizo entrega al cabildo de unas andas de plata, labradas por el platero valenciano Carlos Entreaigües, que costaron 1.029 libras, 9 sueldos y 7 dineros, para colocar en ellas nuestra custodia, como puede verse más detalladamente en “La patrona de Játiva”, págs 194 y 195. Estas andas fueron restauradas en 1715 y son las que se aprovecharon después y continúan utilizándose para la imagen de nuestra excelsa Patrona.

Finalmente, en 1886 se restauró la custodia y se labró el nuevo basamento, de estilo ojival moderno, por D. Miguel Orrico de Valencia, debido a la iniciativa y celo

del gran admirador y promovedor de nuestras grandezas, Dr. D. José Pla Ballester (q. s. g. h.). El importe de todo el trabajo, que fue de 8.345'70 pesetas, se costeó de legados y limosnas.

Quiero consignar, sin embargo, la donación de un brillante grande valorado en 1.000 pesetas, 43 más pequeños, 10 chispas de diamantes, 53 perlas y algunos objetos de oro hecha por el capitán retirado D. Juan Godoy y su distinguida esposa Dª Carmen Llanderal, en 1902, las cuales joyas se colocaron en el aracoeli interior, donde se conservan.

Causa extrañeza a muchos el ver la pieza superior del árbol, sostén de la custodia, invertida. He aquí su explicación. Hacia el año 1900 rompióse en la procesión del Corpus, frente a Santa Clara, el eje de hierro de dicho árbol. La custodia tuvo que quedarse en aquel monasterio; allí se desmontó y se cambió la pieza de hierro. Y como los artesanos que se encargaron de este trabajo, cons er expertos en su oficio, no tienen, sin embargo, obligación de saber arquitectura, ni orfebrería, colocaron la pieza al revés, no viendo indicación alguna en contrario. Así quedó y permanece, porque el desmontarla de nuevo no es cosa ligera.” Gonzalo Viñes. “La custodia de la colegiata.” *El obrero setabense. Semanario de propaganda católico social*. 28 de juny de 1924.

1925. “Otra vez habremos de volver al tesoro de la Colegiata circunscribiendo nuestra revista, en primer lugar, a los recuerdos de los papas setabenses, empezando, como más sobresaliente, por la rica custodia procesional flamígera, célebre desde que se exhibió en la exposición nacional de 1892 (Madrid y centenario de Colón). (...)”

Cuenta la tradición que esta custodia fue fabricada con la primera plata que trajo Colón de la Nueva América, regalada al rey de España, enviada por el monarca al papa, donada por el pontífice setabense a su patria y ofrecida por Játiva a Dios. Si ello fuese engaño, es tan simpático que bien vale la pena de vivir siempre con él.” Carlos Sarthou. *Guía Oficial de Játiva*. Xàtiva, 1925. Pàgines 98 i 99. I amb el mateix text, en la *Guía gráfica de Játiva*. València, 1930. Pàgines 31 i 32.

1927. “Con motivo del mencionado aniversario (25 aniversari de la presa de possessió de l’abat Pla que es va complir el 30 de novembre de 1909), publiqué una nota de las principales obras realizadas durante dichos 25 años por el primer abad de nuestra colegiata. Son las siguientes:

(...)

Restauró la antigua y preciosa custodia de plata del Santísimo y las de la Virgen y el Nazareno; la artística y valiosa cruz procesional con sus 72 esmaltes, invirtiéndose en todo lo indicado, con los recursos de la testamentaría del Sr. Espejo, Srª Pelegero y otras limosnas, hasta la importante suma de ciento treinta mil duros, sin subvención alguna del Estado.” Gonzalo Viñes. *El obrero setabense*, 5 de febrer de 1927.

1939. “El 12 de abril, cierto comisionado del Ministerio de Hacienda (Junta de Reparaciones), se personó en el Banco de España con un camión con guardas de asalto y carabineros armados y, contra un recibo insolente (vol dir insolvente), se incautó de las tres cajas depositadas por el abad que luego fue asesinado, y que contenían la más valiosa orfebrería de plata, oro y esmaltes del tesoro de la Colegiata. Afortunadamente, la cruz procesional siglo XIV fue recuperada por el Servicio Militar y devuelta al cabildo por el alférez señor Chocomeli, con toda solemnidad.

El viril renaciente de la perdida custodia gótica se salvó emparedado con las joyas de la Virgen en casa Ramón Masià. Las restantes alhajas de la Seo, sustraídas por el gobierno rojo, se ignora su paradero en octubre de 1939 al redactar de este folleto.” Carlos Sarthou, *Salvemos el Arte*. Xàtiva, 1939, pàg. 7.

1939. “No cupo tanta suerte a las alhajas de orfebrería de la colegiata, que el último abad, para su mayor seguridad, consignó en depósito en la caja de esta sucursal del Banco de España: consignas 7, 8 y 30 de tres cajas cerradas y lacradas al advenimiento de la República, preveyendo futuros acontecimientos revolucionarios y atentados contra la iglesia (que no se hicieron esperar). Estas cajas (de las cuales solamente las llaves nos quedan para recuerdo de los que no necesitan llaves para abrir cajas), contenían, entre otras valiosas alhajas de orfebrería gótica, las siguientes: (...) La custodia procesional gótica, orfebrería leridana de fines del siglo XV, con posteriores complementos (araceli renaciente con riquísima pedrería, chapiteles laterales y ángeles orantes de Pedro Aveldaño (sic)¹ y fabricada, según tradición, como la de Toledo, con la primera plata americana que Colón entregó a los Reyes Católicos, éstos al Papa Alejandro VI y el pontífice setabense a su patria nativa, que la empleó en obsequio de la eucaristía.

¹ Este araceli, enriquecido de perlas y pedrería, lo salvó y guarda el guarnicionero Ramón Masià, emparedado con las alhajas de la Virgen de la Seo”. Carlos Sarthou. *Martirio del Arte Cristiano en 1936*. València, 1939, pàgines 16-18.

1940. “Hemos dicho aquí que el último abad de la colegiata, después de declararse la República, depositó en el Banco de España, en tres cajas precintadas, números 7, 8 y 30, la más valiosa orfebrería de la Seo que en abril de 1938 se llevó entre ametralladoras el Gobierno de Negrín a ignorado destino. Estas cajas contenían: (...) Y finalmente, la gran custodia gótica procesional, punzón leridano, recuerdo de Alejandro VI, y según tradición, labrada en plata que trajo Colón de América para los Reyes Católicos, regalada por éstos al papa y enviada por Rodrigo de Borja a Játiva y Toledo. Don Ramón Masià salvó el viril emparedado con las alhajas de la Virgen de la Seo.” Carlos Sarthou. “El trienio marxista en Xàtiva.” *Almanaque de las Provincias para 1940*. València, 1940. Pàgina 386.

1947. “El lector habrá observado que se repite siempre el nombre de Calixto III y no se menciona para nada el de su sobrino Alejandro VI. En vano hemos buscado y rebuscado entre los fondos documentales de los siglos XV, XVI y XVII, y hemos de confesar nuestra extrañeza ante los continuos obsequios de Calixto III a la iglesia que le bautizó y el aparente olvido de Alejandro VI en cuanto a regalos, aunque no así en lo referente a documentos. Sólomente leemos en los antiguos inventarios (I tot seguit còpia el de 1560 que es conserva al llibre *Determinaciones antiguas y inventarios de Sacristía* de l’AHCX).

Esta es la custodia llamada de Alejandro VI. ¿Por qué?. Una tradición por nadie desmentida asegura que de la plata traída por Cristóbal Colón a su regreso del descubrimiento de América y entregada en Barcelona a los Reyes Católicos, éstos enviaron una buena parte al pontífice reinante Alejandro VI, y éste, verdadero entusiasta de la Eucaristía, creyó que el mejor empleo del rico metal americano era para dos custodias: una, para la catedral primada de Toledo (obra admirable de Arfe) y otra para la colegiata de su patria nativa que le bautizó (obra del último período ojival encargada al mejor orfebre de Lérida, donde el papa puso de obispo a su primo Luís Milán de Borja.

Esta secular custodia, que durante cuatro siglos presidió las fastuosas procesiones del Corpus de la Játiva antañona, así como la del gran Congreso Eucarístico en Valencia, causando la admiración de todos, como en la Exposición Colombina de Madrid, cuando el centenario del descubrimiento de América, y después en Barcelona, como pieza sobresaliente en la última Exposición Internacional; esta custodia, la más valiosa del reino valenciano, fue arrebatada en 1938 por los agentes de Negrín, con todos los demás recuerdos pontificios y el tesoro de orfebrería de la Seo, que el ya asesinado Abad tenía depositado en el Banco de España. Pero pudo ser recuperada, aunque falta ya de la base hasta la macolla y precisa de una restauración.” Carlos Sarthou. “Recuerdos de los papas setabenses en la colegiata.” *Ecos de la Papelera de San Jorge*. Xàtiva. 1947. El mateix autor va publicar un article molt semblant, en el que també incloïa la descripció de l’inventari de 1560, en el nº 1 de la revista *Eucaristía*, editada en Xàtiva del 3 d’agost de 1947.

1947. “El orfebre Sr. Pajarón se ha hecho cargo de la restauración de nuestra magnífica custodia. La iniciativa, pues, de nuestro Sr. Abad, recogida por la Junta Directiva del Congreso Mariano-Eucarístico, se convierte en realidad”. *Eucaristía. Boletín del Congreso Mariano-Eucarístico Arciprestal*. Xàtiva, 28 de setembre de 1947, nº 6.

1848. “Conseguida la unificación geográfica, étnica, política y religiosa de España en Granada, finalizando aquella odisea de ocho siglos iniciada en Covadonga, regían los destinos de la patria una Reina castellana y un Rey aragonés; y los destinos de la cristiandad (por no decir del mundo), al finalizar el siglo XV, un papa setabense. Ocurrido el hecho más trascendental de la historia de la humanidad con el descubrimiento de América en 1492, Colón trajo para los Reyes Católicos la primera plata del nuevo mundo, y éstos, que debían favores a Alejandro VI, se la regalaron al Papa. Y nuestro Borja famoso, devotísimo de la Eucaristía, no encontró mejor destino para tan rico metal americano que para dos magníficas custodias: la que hizo Arfe para la Catedral primada de Toledo y la que se labró en Lérida para la Colegiata de su patria, que había bautizado al pontífice sesenta años antes.

Ya creo oír la objeción. Que esto es mera tradición no documentada. Ciertamente, pero tradición de cuatro siglos y medio por nadie contradicha, y en cambio confirmada oficialmente por el Rey de España y el Gobierno de la nación, cuando en 1892 (centenario colombino del descubrimiento de América) hizo presidir por nuestra Custodia la Exposición Histórica Nacional de Madrid. Después, en el gran Congreso Eucarístico Nacional de Valencia, fue nuestra Custodia, y no la de la Catedral metropolitana, la que figuró en tan memorable solemnidad. Y el próximo domingo día 23 de abril, sobre enramada de mirto, entre nubes de incienso, seguida de prelados y bajo incesante lluvia de flores, la histórica y artística Custodia del gran papa setabense, que había sido sustraída, maltrecha y expatriada por la impiedad, ya restaurada y sobre nuevas andas, recorrerá triunfalmente las calles de Játiva entre himnos, música y aclamaciones de la ciudad de los pontífices.” Carlos Sarthou. “Congreso eucarístico-mariano del arciprestazgo de Játiva. Pregón por el cronista de la ciudad.” *Ecos de la Papelera de San Jorge*. València, 1948.

1948. “La junta directiva del congreso sobre la que pesa un volumen de trabajo en orden a su preparación que asusta aún a los mejor dispuestos, ha creído llegado el momento de afrontar el punto quizá más delicado y difícil que precisa resolver; es a saber, recoger pesetas... Aún concretándonos tan sólo a las tres obras que a los reunidos en el salón del Ayuntamiento expuse, como igualmente hace quince días desde el púlpito de la

colegiata, a saber: restauración de la custodia, andas para sacarla en procesión e instalación de altavoces en el interior del templo y torre, se eleva el presupuesto de ellas a casi 100.000 pesetas.

(...)

Desde este número, pues, queda abierta la suscripción que encabezarán miembros de la directiva y comisión de hacienda, al frente de los cuales, como muy natural, suscribe el Excmo. Ayuntamiento, 10.000 pesetas; Ilmo. Sr. Abad, 1.000 pesetas; Párroco de Santa Tecla, 500 pesetas...” *Eucaristía. Boletín del Congreso Mariano-Eucarístico Arciprestal*. Xàtiva, 14 de març de 1948, nº 24.

1952. La Custodia Gótica, también procesional, según tradición, se fabricó con la primera plata enviada a los Reyes Católicos, D. fernando y Dª Isabel, los que la obsequiaron al Papa Alejandro VI, quién, como era español e hijo de Játiva, la regaló a su ciudad natal para que se dedicase al Sabtísimo Sacramento de la Eucaristía. Ocupaba el obispado de Lérida un primo del Papa, Luís Milán de Borja, y un excelente orfebre de Lérida fue encargado de labrar la Custodia. En ella se han hermanado los artes gótico y renacentista, que responden a la época de su construcción y a la de su restauración. Muchas manos se han sucedido sobre ella hasta mediados del siglo pasado en que se construyó su moderna base ojival. En el araceli luce un gran brillante que destaca entre 43 de menor tamaño, 53 perlas y otras joyas.” Rafael Alventosa García. *Játiva, geografía e historia*. Xàtiva, 1952, página 26.

1955. “Los Papas Borja Calixto III y su sobrino Alejandro VI, así como los siete cardenales setabenses, enriquecieron esta Colegiata con honores y valiosísimos regalos de tallas, pinturas, orfebrerías, bordados y otras alhajas de culto, casi todo ya perdido pero consignado en inventarios, que no tenemos espacio para detallar como quisiéramos en estas páginas. Sólo citaremos, como excepción, entre lo poco que perdura (...) más la gran custodia gótica procesional, punzón leridano, fabricada, según tradición no desmentida, con plata traída por Colón de América y donada al rey Fernando II el Católico, por éste al papa Alejandro VI y regalada a la Colegiata de su patria setabense y a la Catedral primada de su patria española para la fabricación de sus magníficas custodias procesionales, que, maltrechas, pudieron recuperarse cuando la liberación en 1939.” Carlos Sarthou. *Los tres monumentos nacionales de Játiva*. València, 1955. Pàgines 30 i 31.

1956. “Refiere la tradición que esta custodia está labrada con la primera plata que, procedente de América, llegó a España, con la cual obsequió el rey Fernando el Católico al pontífice Alejandro VI, quien, a su vez, la entregó para que fuesen labradas las custodias de la catedral de Toledo y de la colegial de Játiva. Encargóse de hacer construir esta última don Luís Milán de Borja, primo del pontífice y obispo de Lérida, y allí, a fines del siglo XV, se llevó a cabo la obra”. Antonio Igual Úbeda. *El gremio de plateros (Ensayo de una historia de la platería valenciana)*. València, 1956. Pàgina 151.

1970. “Poco queda del tesoro que la devoción de los hijos de Játiva fue haciendo rico. Perdido casi todo, relicarios góticos, arquilla borgiana de marfil, ricos ornamentos historiados, servicios de altar en bien labrada plata, y tantas cosas, sólo nos quedan las piezas, gracias a Dios, de mayor importancia histórico artística, que son suficientes para prestigiar a la Seo y a Játiva, como es la hermosa custodia procesional, pieza única en el reino de Valencia, que la tradición atribuye a regalo de Alejandro VI, gótica, de

elegante e inconfundible silueta. Joaquín Núñez. “La Seu de Xàtiva. Tesoro”. *Játiva en Agosto 1970*. Xàtiva, 1970.

1977. “Del tipo de relicario o de ciprés se conservan magníficas custodias, cual la procesional de Játiva (CCXXX), gótica, de punzón leridano, según Sarthou Carreres, que fue terminada por Pedro Avendaño en el siglo XVII. Quizá su nota más saliente sea el doble círculo con multitud de cabezas angélicas que circundan el araceli, que recuerda el óculo de los retablos aragoneses en los que Forment consagró su fama.

Según la tradición, la custodia se fabricó con la primera plata traída de América, que Fernando el Católico regaló a la catedral primada y a la colegiata setabense.” Asunción Alejos Morán. *La eucaristía en el arte valenciano*. València, 1977. Volum I, pàgina 280. I en termes molt semblants, en la mateixa obra, Volum II, pàgina 78.

BIBLIOGRAFIA

ALEJOS MORÁN, Asunción. *La eucaristía en el arte valenciano*. València, 1977

ALVENTOSA GARCIA, Rafael. *Játiva. Geografía e Historia*. Tomo I. Xàtiva, 1952

BERTAUX, Émile. “Monuments et souvenirs des Borgia”. *Gazzete des Beaux Arts*. París, febrer de 1908, nº 608. Tercer període, tom XXXIX.

BOLETÍN DE LA INSTITUCIÓN LIBRE DE ENSEÑANZA. “Excursión a las provincias de Valencia y Alicante durante las vacaciones de Navidad de 1883 a 1884”. Madrid, 1884, nº 169. Año VIII.

CUCARELLA CANDEL, Pascual. *Setabenses ilustres*. Carcaixent, 1916.

EXPOSICIÓN HISTÓRICA EUROPEA 1892 A 1893. CATÁLOGO GENERAL. Madrid, 1893.

GONZÁLEZ BALDOVÍ, Mariano. *Museos de Xàtiva*. València, 1993

IGUAL ÚBEDA, Antonio. *El gremio de plateros. Ensayo de una historia de la platería valenciana*. València, 1956.

LLORENTE OLIVARES. Teodoro. *Valencia*. Volum 2. Barcelona, 1889.

PASCUAL Y BELTRÁN, Ventura. *El turista en Játiva*. València, 1925.

RAMÍREZ ALEDÓN, Germán. “Un manuscrit inèdit sobre Xàtiva de José Carchano”. *Papers de la Costera* nº 6. Xàtiva, 1988.

RODRÍGUEZ, José. *Biblioteca valentina*. València, 1747.

RODRÍGUEZ CULEBRAS, Ramón. “Artes industriales y suntuarias. La orfebrería”. *Historia del arte valenciano*, Volumen 2. València, 1988.

SARTHOU CARRERES, Carlos. *Los tesoros artísticos de Játiva*. Barcelona, 1922

SARTHOU CARRERES, Carlos. *Guía oficial de Játiva*. València, 1925

SARTHOU CARRERES, Carlos. *Guía turista de la provincia de Valencia*. València, 1927

SARTHOU CARRERES, Carlos. *Guía gráfica de Játiva*. València, 1930

SARTHOU CARRERES, Carlos. *Martirio del arte cristiano en 1936*. València, 1939

SARTHOU CARRERES, Carlos. *Salvemos el arte*. Xàtiva, 1939.

SARTHOU CARRERES, Carlos. “El trienio marxista en Játiva”. *Almanaque de las Provincias para 1940*. València, 1940.

SARTHOU CARRERES, Carlos. “Recuerdos de los papas setabenses en la colegiata”. *Ecos de la Papelera de San Jorge*. Xàtiva, 1947

SARTHOU CARRERES, Carlos. “Pregón del Congreso Eucarístico-Mariano del arciprestazgo de Játiva.” *Ecos de la Papelera de San Jorge*. Xàtiva, 1948.

SARTHOU CARRERES, Carlos. *Los tres monumentos nacionales de Játiva*. València, 1955

TORMO MONZÓ, Elías. *Levante*. Madrid, 1923.

VICIANA, Rafael Martín de. *Crónica de Valencia. Tercera parte*. Edició de París-Valencia, facsímil de la de 1882. València, 1980.

VIÑES MASIP, Gonzalo. *La patrona de Játiva*. València, 1923.

VIÑES MASIP, Gonzalo. “La custodia de la colegiata”. *El Obrero setabense*. 28 de juny de 1924.

VIÑES MASIP, Gonzalo. *El obrero setabense*. 5 de febrer de 1927.

XÀTIVA, ELS BORJA. UNA PROJECCIÓ EUROPEA. Catàleg de l'exposició commemorativa del V Centenari del pontificat d'Alexandre VI. Edició a cura de Marià González Baldoví i Vicent Pons Alòs. Xàtiva, 1995.